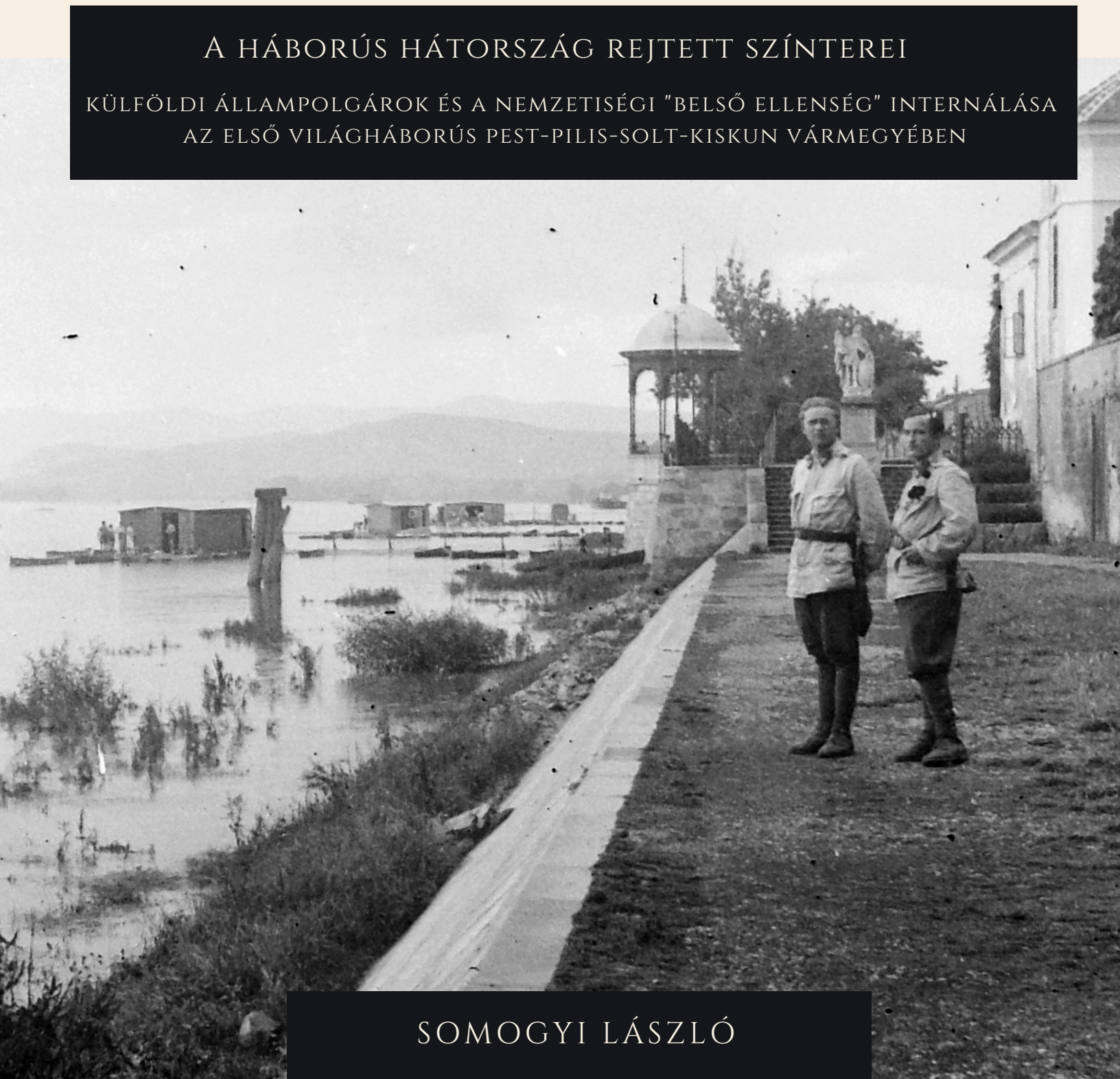

CLIO MŰHELYTANULMÁNYOK

2019/2. SZÁM

A HÁBORÚS HÁTORSZÁG REJTETT SZÍNTEREI

KÜLFÖLDI ÁLLAMPOLGÁROK ÉS A NEMZETISÉGI "BELSŐ ELLENSÉG" INTERNÁLÁSA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYÉBEN

SOMOGYI LÁSZLÓ

Főszerkesztő:
Gellért Ádám

Szerkesztőbizottság:
Bödők Gergely
Fóris Ákos
Gellért Ádám

Felelős szerkesztő: Bödők Gergely – Gellért Ádám

© Somogyi László
© Clio Intézet, 2019

A kiadvány az Emberi Erőforrások Minisztériuma
támogatásával jelenik meg.

Kiadó: Clio Intézet

Felelős kiadó:
Clio Intézet Nonprofit Kft.
1145 Budapest, Mexikói út 47/A. fszt. 2.

ISSN 2630-8967
<https://www.clioinstitute.hu/muhelytanulmanyok>

Borítókép: Vác, Duna-part, 1918. Fortepan, 4488.

CLIO INTÉZET
BUDAPEST

www.clioinstitute.hu
www.facebook.com/clioinstitute

TARTALOMJEGYZÉK

- 4 BEVEZETÉS**
- 10 JOGSZABÁLYI HÁTTÉR ÉS
HATÁSKÖRI KÉRDÉSEK**
- 19 AZ ELLENSÉGES ORSZÁGHOZ
TARTOZÓ ÁLLAMPOLGÁROK**
- 20 *Brit és francia állampolgárok*
- 27 *Olasz állampolgárok*
- 31 A NEMZETISÉGI „BELSŐ ELLENSÉG”**
- 37 EPILÓGUS**
- 40 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS
IRODALOM**

„A hatalom abban rejlik, hogy az emberi lelkeket darabokra tépjük,
s azután olyan új alakba rakjuk össze, amilyenbe akarjuk”
(George Orwell: 1984)

I. Bevezetés

Az első világháború alatt a Magyarországon végrehajtott internálások a háború történetének legkevésbé kutatott szegmensei közé tartoznak. A világháborúval kapcsolatos szakmunkák jelentős része leginkább a harci események, kisebb részt pedig a hátország eseményeinek (politikai események, a mindennapi élet nehézségei) bemutatására helyezte a hangsúlyt. A fogolylét esetében a magyar tudományos kutatás a hadifogságba esett magyar katonák sorsára szentelt kiemelt figyelmet. Az egyes antant országokban rekedt osztrák–magyar, vagy a Monarchia magyar felében táborokba zárt csaknem tucatnyi nemzet fiainak és lányainak sorsa nem keltette fel a hazai tudományos élet érdeklődését, pedig sorsuk nem sokkal volt könnyebb, mint a fogoly katonáké: gyakran éheztek, soraikat betegségek tizedelték, hozzátartozóikkal nehezen tudtak kapcsolatot tartani. Bűnük mindössze az volt, hogy katonaköteles korban lévő férfiak, a Monarchiával hadiállapotba kerülő nemzet lányai, asszonyai voltak, vagy sorsukat az pecsételte meg, hogy egy általuk kimondott mondat kétértelműnek tűnt valaki számára.

Ennek a csekély történeti érdeklődésnek volt köszönhető, hogy a magyar történetírásban az első világháború alatti, Magyarországon végrehajtott internálás és a felállított internálótáborok kutatása 1945 előtt nem vagy csak visszaemlékezések formájában kapott teret.¹ Az egyébként is meglehetősen kevés számú memoárral kapcsolatban az is probléma, hogy azok, akik tevőlegesen részt vettek az internálótáborok felállításában és magának az internálás intézményének működtetésében – voltaképpen a drótkerítés „ezen oldalán” voltak – szinte egyáltalán nem hagytak maguk után emlékiratokat. A háborúnak ez a jelensége leginkább a szépirodalmat ihlette meg, ezek közül talán legismertebb a több nyelven is kiadott *Fekete kolostor* című regény, amelyben Kuncz Aladár író francia internálótáborban eltöltött éveiről számol be.² A háború alatt keletkezett írások elsősorban propagandisztikus céllal készültek, és szintén nem a magyar helyzetet mutatták be, hanem a külföldön internálótáborokba zárt magyar (és osztrák) állampolgárok viszontagságait tárták a nagyközönség elé.³

¹ Betegh, 1924: 75–78.

² A könyv első kiadása az Erdélyi Szépművés Céh gondozásában Kolozsváron jelent meg 1931-ben.

³ *Vörös könyv ellenségeink bűnéről*. Friss Újság. 1915. április 10. 2–3.

1945-öt követően ismételen nem került terítékre a téma, a második világháborút követően jobbra a koncentrációs táborokban elkövetett náci bűnökre összpontosult az érdeklődés. Az 1989-es rendszerváltás után a „Gulag-jelenség” vette kezdetét: ettől az időtől lehetett szabadon írni a Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgárokról, valamint az ottani táborrendszerről, hiszen a források részben elérhetővé váltak a kutatók számára. Ezzel egy időben indult el a második világháborút követően felállított magyarországi internáló- és munkatáborokkal (Recsk, Kistarcsa, Kiskőrös, a hortobágyi táborok) kapcsolatos publikálási sorozat, amely évekre meghatározta a kutatás irányát. Ennek oka véleményem szerint az volt, hogy a szakemberek a rendszerváltást követő időkben elsősorban a kommunizmus bűneinek feltárására helyezték a hangsúlyt. Az érdeklődés igen jelentős volt társadalmi szinten is, hiszen sokan éltek az érintettek, vagy ezek leszármazottai közül.

Matthew Stibbe, angol történész 2014-ben írt, a témára vonatkozó tanulmányában megjegyezte, hogy az első világháborúban részt vett főbb küzdő felek közül az egykori Osztrák–Magyar Monarchia az egyetlen, melynek a civil internáltakkal való bánásmódjáról még nem készült monografikus feldolgozás.⁴ Ennek véleménye szerint két oka van.

Az egyik az a feltételezés, amely szerint bizonyos csoportok képviselőinek és a külföldiek háború alatti internálótáborokba zárását a nemzetállami törekvésekből eredő megnyilvánulásokra adott egyfajta válaszként kell értelmezni. A másik ok, hogy a közép-európai térségben sajátos nosztalgia figyelhető meg a Habsburg Birodalom iránt, amelynek felbomlása geopolitikai instabilitáshoz és etnikai konfliktusokhoz vezetett Közép-és Kelet-Európában. Ez később hozzájárult Hitler és Sztálin felemelkedéséhez, valamint egy olyan koncentrációs táborrendszer létrejöttéhez, amely sokkal pusztítóbb volt, mint ami az első világháború alatt elképzelhető lett volna. Stibbe véleménye szerint a nyugat-európai történetírás az 1914 és 1918 közötti időszakalatti monarchiabeli internálási és rendőri felügyelet alá helyezési gyakorlat módját többé-kevésbé jóindulatú eljárásként írta le.⁵

Meg kell jegyezni, hogy az említett monográfia elkészítésére vállalkozó kutatónak nem lenne könnyű dolga: az egykori Monarchia e tárgyban keletkezett levéltári iratanyaga térbelileg fragmentált, a szétszórtan fellelhető dokumentumok összegyűjtése komoly és időigényes feltáró munkát jelent.

E tanulmány célja – maga szerény módján – egyrészt a hézagpótlás. A magyar történeti szakma sajnálatos módon gyakorlatilag semmilyen figyelmet nem szentelt az első világháború alatt magyar internálótáborokba zárt, illetve rendőri felügyelet alá helyezett

⁴ Stibbe, 2014: 2.

⁵ Uo. 3.

külföldi, és/vagy magyar állampolgárságú, de nem magyar nemzetiségű állampolgárokkal való bánásmódnak. E hiány oka az lehet, hogy a korszakkal foglalkozó hazai történészek elsősorban a hadieseményekre, valamint a háború politikai és diplomáciai folyamataira koncentráltak. A hátország háború alatti életének megannyi szegmensével kapcsolatos munkák nagy része szintén figyelmen kívül hagyta ezt a sajátos jelenséget. A teljességhez hozzátartozik, hogy a világháborús centenárium során ez a trend kis mértékben javult, de a téma teljes spektrumú tudományos feldolgozása vagy akár komolyabb kutatása nem történt meg.⁶ Az első világháború alatt végrehajtott internálások menete, a döntések mechanizmusa, a táborokban uralkodó körülmények, a bánásmód, a szociális viszonyok, helyiekkel való interakciók sorozata és azok következményei, valamint még egy sor más dolog gyakorlatilag „terra incognita” a korszak történetét illetően.

Öt éve kutatom a Nagy Háború civil internáltakkal kapcsolatos kérdéseit. Korábbi kutatásaimban a hangsúlyt elsősorban a táborok kialakításával kapcsolatban hozott intézkedésekre, az internálásnak, mint kényszerintézkedésnek a kivitelezésére, a táborokban a mindennapi élet, valamint a fogva tartottak a helyi lakossággal való viszonyának tanulmányozására helyeztem. Mivel a miniszteriális szinten keletkezett dokumentumok lehetővé tették, a külföldön, elsősorban Franciaországban internált magyar állampolgárok helyzete is látókörömbe került. Különösen érdekes, és messze nem tekinthető lezártnak az internálás intézményén belüli párhuzamos fogva tartási modellek (zárt tábor és rendőri felügyelet) komparatív módon való vizsgálatának folytatása.⁷

Az internálásról és az internálótáborokról készült munkák döntő többsége a Tanácsköztársaság bukását követő időszakokkal foglalkozik, ami az internálás célját tekintve némileg eltér a világháború alatt megfogalmazott céloktól. Az ekkor foganatosított intézkedések szintén az állam biztonságára veszélyes elemek összegyűjtését és rendőri felügyelet alá helyezését tűzték ki célul. Fő mozgatórugójuk azonban a Tanácsköztársaság alatt valamilyen tisztséget vállalt egyének megbüntetése/elzárása volt, elsősorban azokra vonatkoztatva, akiket bírói úton nem lehetett elítélni.⁸ Az eljárás jogi hátterét, végrehajtását és célját tekintve szinte alig különbözött az I. világháború alatt folytatott internálási eljárástól: a hatalom az állam biztonságára veszélyes egyéneket akarta kiszűrni és elzárni, a táborokba

⁶ Az I. világháború idején zajló internálásokkal kapcsolatban a tápiószéki internálótábor vonatkozásában igen fontos helyet foglal el Katus–Kucza, 2013. Szintén a világháborús internálásoknak a hátország életére gyakorolt hatását elemzi Sóber Péter remek tanulmánya (Sóber, 2015). Fontos elmondani, hogy az internálással kapcsolatban több nagyszerű tanulmány született, ezek döntő többsége azonban 1919-től kezdve, elsősorban a Tanácsköztársaság bukását követő időket vizsgálták. Ezzel kapcsolatban lásd: Paksy, 2017. valamint Makóné Búzás, 2010.

⁷ Somogyi, 2016; Somogyi, 2018a; Somogyi, 2018b.

⁸ Makóné Búzás, 2010: 175.

került egyéneket bírósági ítélet nélkül vagy eljárás lefolytatásának mellőzésével tartották fogva, sőt olyanokat is internálhattak, akik már börtönbüntetésüket letöltötték.⁹ A különbség abban ragadható meg, hogy – mivel a hatalom most már szinte kizárólag saját állampolgárait zárta rács mögé – abban már nem a nemzetiségi ellentét, illetve a külföldi állampolgárok vélt vagy valós kémtevékenységétől való félelem játszotta a fő szerepet. Magyarországon a háborút követő internálás célját tekintve – hasonlóan Olaszországhoz – a politikai ellenfelek kiiktatását célozta, a proletárdiktatúra bukásával pedig két ideológia összeesése után a vesztes fél képviselőinek a társadalomtól ideiglenes, de lehetőleg minél hosszabb ideig való távoltartását kívánta megvalósítani. Ebből a szempontból vizsgálva az internálást az első világháború és a közvetlen utána következő történelmi események kontextusába helyezve 1918 egy cezúráként is felfogható.

A tanulmány másik célja az, hogy megpróbáljon választ találni arra a kérdésre, hogy a Habsburg Birodalom keleti felében, Magyarországon, milyen mértékben volt differenciált a külföldi hadviselő országok állampolgáraival és a „belső ellenségként” internált egyénekek szembeni eljárás. A differenciálás tekintetében megpróbáltam vizsgálni a keleti hadviselő (orosz, szerb, román) és a nyugati hadviselő országok állampolgáraihoz (főként britekhez és franciákhoz) való hatósági viszonyulást. A tanulmány elején a jogi háttérrel és a hatáskörökkel mutatom be. Röviden említésre kerül a birodalom osztrák felében működő *Kriegsüberwachungsamt* (németesen rövidítve KÜA) tevékenysége és annak viszonya a magyar félhez, illetve a magyar oldalon működő, az osztrákhhoz hasonló feladatokat ellátó, ám attól mégis különböző Hadi Felügyeleti Bizottság. Azösszegzésben pedig kísérletet teszek annak – legalább részleges – megállapítására, hogy az eddigi kutatások fényében a magyar internálási gyakorlat humánusnak vagy inhumánusnak mondható-e.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a nyugat-európai és a kelet-európai internálási modell bármiféle komparatív megközelítése nem lenne helyénvaló, mert – noha e tanulmány írója már végzett kutatásokat e tárgyban külföldi levéltárban – még a magyarországi viszonyok sincsenek olyan mértékben feltárva, hogy abból egyértelmű következtetéseket lehessen levonni.

A szakirodalom a korabeli Magyarország területén a kérdéses korszakban három nagy, kimondottan civilek számára fenntartott tábort tart számon: Nezsider, Aradot és Kenyérmezőt.¹⁰ Ezek mellett azonban lényegesen több, civilek számára létrehozott tábort

⁹ A börtönbüntetés letöltése utáni internálásra az első világháborúban is akadt precedens.

¹⁰ Szíjj, 2000: 307. E települések egyike sincs a jelenlegi Magyarország területén az 1920-as trianoni békeszerződés területi rendelkezései miatt. Arad (Arad) és Kenyérmező (Câmpul Pâinii) ma Romániában található, Nezsider (Neusiedl) Ausztriához tartozik.

állítottak fel a frontvonalaktól távol. Jelen tanulmány egy nagyobb magyar közigazgatási egységben, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében, található három nagy tábor működése során keletkezett dokumentumok alapján keres választ a felvetett kérdésekre.¹¹ Az említésre kerülő táborok Tápiósülyön, Vácon és Cegléden működtek 1914 és 1918 között. Az egykori fogoly- és internálótáborok működésének országosan megnyilvánuló kontinuitásába illeszkedik a tápiósülyi tábor története, ahol 1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után a román- majd később a Horthyhoz köthető Nemzeti Hadsereg egykori vöröskatonákat és funkcionáriusokat tartott fogva.

A munkámban elsősorban a közigazgatás felső és középső szintjén keletkezett dokumentumokat vizsgáltam. Felhasználtam a minisztériumokban, elsősorban az illetékesség szempontjából legfontosabb minisztérium, a Belügyminisztériumban keletkezett iratokat, amelyek az internálás végrehajtásában, illetve magának a döntéshozatali mechanizmus tanulmányozására adnak lehetőséget. A közigazgatás következő szintjén keletkezett iratok (a megyei szinten a főispáni, járási főszolgabírói, törvényhatóságok szintjén polgármesteri és városi rendőrkapitányi) elsősorban a végrehajtás formáira, nehézségeire és jellemzőire adnak választ. Ezekon túlmenően ezek az iratok rávilágítanak olyan fontos adatokra, mint a fogva tartottak létszáma, élelmezésük, egészségügyi ellátásuk és elhelyezésük kérdése. Ezen a szinten – köszönhetően a helyi szinten is vezetett részletes létszámnyilvántartásoknak – igen sok olyan lista is keletkezett, amelyek tanulmányozásával feltérképezhetjük az internált vagy rendőri felügyelet alá helyezett személyek társadalmi helyzetét, foglalkozás szerinti megoszlását vagy nemzetiségét.

Szintén a megyei nyilvántartások közé sorolhatók és nagyon fontos szerepet töltenek be a kutatásban az anyakönyvi másodpéldányok. Ezekből sok olyan adatot tudhatunk meg, amelyek a fogva tartási vagy egészségügyi körülményekre, de akár a helyi lakossággal való kapcsolat milyenségére ad némi rálátást.¹²

Végül meg kell említeni azokat az iratokat, amelyek a semleges államok diplomatái és a Nemzetközi Vöröskereszt Egylet keletkeztettek. Előbbiek brit külügyminisztériumi

¹¹ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye mind a korabeli, mind a jelenlegi Magyarországnak központi fekvésű közigazgatási egysége. Kiterjedését és népességét tekintve is az egyik legnagyobb volt mind a korszakban mind napjainkban. A tanulmányban említésre kerülő három tábor Tápiósüly, Vác és Cegléd. A tápiósülyi táborban több ezer, elsősorban szerb, román és olasz civil internáltat őriztek a háború idején. Vácon, a városi laktanyából kialakított civil internálótáborban csaknem ezer embert tartottak fogva. Ezen kívül a városban, magánházaiknál is éltek külföldi állampolgárok rendőri felügyelet alatt. A legkevesebb információ a ceglédi táborról van. Annyi bizonyos, hogy ebben a táborban is jelentős számú, döntően szerb és orosz állampolgárt őriztek.

¹² A halotti anyakönyvi másodpéldányok bejegyzései olyan területre engednek bepillantást, mint a táborokban uralkodó főbb halálokok vagy a járványos betegségek jelenléte. Egyéb halálozási okok a fogva tartási körülményekre engednek következtetni. A házassági másodpéldányokból megtudható, kötöttek-e házasságot a helyi nőekkel a szabadabb mozgási lehetőséggel bíró rendőri felügyelet alatt álló személyek.

iratokban voltak fellelhetőek nagyobb számban, utóbbiak sajnos csak kis számban voltak elérhetőek, elsősorban külföldi delegációk jelentései formájában. E két forráscsoport azért fontos, mert elfogultság nélkül szólnak a magyar internálótáborokban tapasztaltakról és ezzel hozzásegítenek az objektív kép kialakításához. A kutatás alá vont iratok – lévén egy bizonyos közigazgatási egységre vonatkoznak, így nem feltétlenül tükrözik az országos helyzetet – természetesen csak részben adnak választ a kérdésekre, ám betekintést nyújtanak a rendszer a működésébe.

Végezetül meg kell említenem, hogy e tanulmány megírására a korábban említett kiváló angol történész, Matthew Stibbe már idézett tanulmánya inspirált.¹³ Az írás egy hosszabb kutatás egyik állomása.

¹³ Stibbe, 2014.

II. Jogszabályi háttér és hatásköri kérdések

A háború kitörését megelőzően Ausztriában és Magyarországon külön-külön hoztak törvényeket arra, hogy háborús konfliktus esetén mit kell tenni az ország területén tartózkodó idegenekkel. Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Monarchia több szükségállapot rendelkezést hozott a háború kitörésekor. Ezen rendelkezések felügyeletét a császári és királyi Hadfelügyeleti Hivatal (*k. u. k. Kriegsüberwachungsamt, továbbiakban: KÜA*) látta el. Habár a KÜA-nak a fél birodalomra kiterjedt a hatásköre, soha nem volt hatással a magyarországi rendkívüli állapotra vonatkozó rendelkezések szabályozására, ugyanis annak ellenére, hogy a KÜA „császári és királyi” volt, nem tartozott felelősségi körében a Magyar Királyság (kijelölt katonai zónák kivételével).¹⁴

Az osztrák kivételes rendszer lényegi eleme az volt, hogy – még a háborút megelőző elgondolások szerint – háború esetén az egyébként polgári szervekre tartozó intézkedések jelentős részét átruházták egy akkor felállítandó katonai szervre, amely a katonai vezetés alatt álló KÜA lett volna. Az elképzelés szerint háború idején a polgári irányítást a katonai vette volna át.¹⁵ A magyar álláspont ezzel szemben az volt, hogy kivételes hatalommal a kormány legyen felruházva, s így maga a kormány legyen jogosult katonai jellegű eljárásra a polgári igazgatásban.¹⁶ Szintén a magyar kormány elgondolása volt, hogy a közös hadsereg Magyarországon állomásozó parancsnokságai a kormány által kinevezett kormánybiztosokkal közösen tették volna meg a szükséges intézkedéseket.¹⁷

Megkönnyítendő a kommunikációt a birodalom két fele között a KÜA és a magyar kormány is kölcsönösen összekötő tiszteteket delegáltak. A háború alatt Magyarországon is felállításra került testvérszerve, a Hadi Felügyelő Bizottság (a továbbiakban: HFB), ez azonban nem hasonlítható össze a KÜA-val, mert nem volt felhatalmazása utasítások kiadására. Magyarországon a HFB hatáskörébe a háború érdekében hozott rendelkezések végrehajtásának ellenőrzése tartozott. A HFB-hez kérdéssel lehetett fordulni abban az esetben, ha valamilyen probléma merült fel a rendkívüli intézkedések értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatban. Tisztségviselői állami köztisztviselők voltak, akik teljhatalommal bírtak, döntésük ellen nem lehetett fellebbezni.¹⁸

Mind a KÜA, mind a HFB olyan szervezetek voltak a hátországban, amelyek egyéb funkciójuk mellett (például sajtóellenőrzés, valutaügyek, közlélmzés, propaganda- és

¹⁴ Scheer, 2016.

¹⁵ Galántai, 1974: 66.

¹⁶ Uo. 68.

¹⁷ Uo. 69.

¹⁸ Szíjj, 2000: 225–226.

útlevélügyek stb.) a katonai hatóságokat tehermentesíthették, koordinálták az együttműködést a belügyminisztériumokkal, felügyelték és ellenőrizték a háború esetére szóló kivételes rendelkezések végrehajtását, melyek közé az internálás is tartozott.

A magyar jogrendszerben az internálás alapját az 1912. évi LXIII. törvény (a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről) adta. A törvény értelmében a kormány megtilthatta új egyesületek alakítását, betilthatta a neki nem tetsző gyűléseket, valamint erősen korlátozhatta a sajtószabadságot. Lehetőséget adott továbbá a statáriális eljárásra és a széles körű internálásra.¹⁹ E törvény 6. §-a belföldi állampolgár esetében lehetővé tette a kitiltást, valamint a lakóhelyről való eltávolítást, abban az esetben, ha az illető személy „*ott tartózkodása az állam érdekeire vagy a közrendre és a közbiztonságra aggályos.*”

Kinek kell szücs, szabó s cipész ?

A külső laktanyában internált ellenséges állambeli alattvalók sorsában jelentős változás állott be. Mult napokban itt járt Horváth belügyi miniszteri tanácsos és a város vezetőinek kijelentette, hogy nem kell tartani, attól miszerint a hadsereg kárára lennének az internáltak, ennél fogva, ha fenn tudják magukat tartani, szabadon bocsáthatók. A rendőrkapitány első sorban az intelligens elemet szabadságolta s megengedte nekik, hogy a városban lakást vegyenek és ellátásukról maguk gondoskodjanak. Tartoznak azonban kétszer napjában a rendőrségen jelentkezni. Egy csomó földműves és iparos maradt a kaszárnyában, a kikről még mindig a város gondoskodik. A rendőrkapitány lapunk útján is közli a váci iparosokkal, hogy a szücsre, szabóra, vagy cipész munkásra van szükségük, jelentkezzenek nála és az internáltak szívesen vállalkoznak munkára.

Váci Hírlap, 1914. október 21, 2.

A kivételes intézkedésekről szóló törvény kiegészítésére rendelkezett az 1914. évi L. törvény. E tekintetben a jogszabály 10. §-a lényeges, amely szerint a belügyminiszter elrendelhetette a hadviselés szempontjából, illetve az állam érdekeire – akár potenciálisan is – veszélyt jelentő személyek rendőri felügyelet alá helyezését és/vagy korábbi lakhelyéről való eltávolítását. Sürgős esetekben, a belügyminiszter utólagos jóváhagyásával, a területileg

¹⁹ Magyar Törvénytar, 1913.

illetékes kormánybiztos is intézkedhetett. A rendőri felügyelet/internálás okozta károkért nem járt kártérítés és az érintett nem fellebbezhetett a döntés ellen, mert az kötelező érvénnyel bírt. Az internált személyek eltartásáról az államnak kellett gondoskodnia, de éppen ez okból, munkára is kötelezhatték a fogvatartottakat.²⁰

Az internálást és a rendőri felügyeletet érintő jogszabályok közül lényeges a belügyminiszter 1914. augusztus 27-én kiadott 3.009/1914. évi körrendelete a hadviselés érdekében felügyelet (őrizet) alá helyezendőkkel vagy lakóhelyükről eltávolítandókkal szemben követendő eljárásról. A rendelet alapvetően hadifoglyokra és a Magyarországgal hadiállapotba kerülő államok alattvalóira terjedt ki. Rajtuk kívül azonban hatálya alá vonta állampolgárságukra tekintet nélkül mindazokat, akiket rendes lakó- vagy tartózkodási helyeikről a hadviselés érdekében el kell távolítani, ezzel, ha burkoltan is, de tág teret adva a hatóságoknak a magyar állampolgárságú, de valamely nemzetiséghez tartozó egyénnel szembeni fellépésre. A rendelet kimondta, hogy az említett körön kívüli azon személyekkel szemben, „*akiket lakó- vagy tartózkodási helyükről a hadviselés érdekében el kell távolítani*”, az ellenséges államok alattvalóira vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.²¹

A háború előrehaladtával, 1915-ben, újabb, alaposabban kidolgozott jogszabály látott napvilágot. Az 10.962/1915. számú BM rendelet lett a későbbiek során a mérvadó, az internálást elrendelő végzésben erre a rendeletre hivatkoztak az illetékes hatóságok. Ez a jogszabály mintegy összesűrítve tartalmazta, néhány új ponttal kiegészítve, az eddig felsorolt intézkedéseket.²²

A rendelet szerint internálható volt, akinek magatartása a hadviselés szempontjából, továbbá a közrendre, a közbiztonságra vagy az állam érdekeire nézve aggályosnak minősült.²³ Az internált a számára kijelölt településen kivételesen bérelhetett lakást, egyébként többedmagával, éjjelre bezárt helyiségben lakott, egyhavi ellátásra elegendő pénzzel rendelkezett. Nappal korlátozottan mozoghatott a településen, de annak területét nem hagyhatta el.

A rendőrhatósági felügyelet alá helyezett személyhez azon családtagjai, akik egy háztartásban éltek vele, a rendőrhatóság engedélyével hozzá költözhetnek. Ez esetben azonban a rendőrhatóság felügyelete rájuk is kiterjedt, őket a hatóság bármikor eltávolíthatta. A családok szétválasztását a jogszabály nem javasolta, azonban az azonos településről származókat külön kívánta elhelyezni.

²⁰ Uo. 1915.

²¹ 3009/1914. B.M. rendelet.

²² A rendelet kiadásának dátuma 1915. április 9.

²³ 10962/1915. B.M. rendelet. I. fejezet, 1. §.

A szabad mozgás korlátozását tekintve a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy nem hagyhatta el a hatóság engedélye nélkül a számára kijelölt helységet. Ugyancsak a szoros ellenőrzést kívánta szolgálni a jelentkezési kötelezettség is, amelyet a rendelet maximum napi két, de minimum heti egy alkalomban állapított meg.²⁴ A mozgásszabadság tekintetében a rendelet csak sarokszámokat adott meg, ezek meghatározását a rendőrhatalóságokra bízta, függővé téve az internáltak magaviseletétől. A körülményekhez képest liberálisnak tűnő intézkedés valójában szigorú volt: az internáltak este 8 és reggel 6 óra között nem hagyhatták el a kijelölt lakhelyet, a hatóság pedig ezen felül korlátozhatta a nyilvános helyek látogatását.²⁵ Internáltak vagy rendőri felügyelet alatt állók távbeszélőket egyáltalán nem használhatták, a táviratok és postai küldemények küldését külön rendeletben szabályozták.²⁶ A hatóság megtilthatta, hogy a szűkebb környezetben lévőkön túl a rendőri felügyelet alá helyezett személy másokkal is érintkezzen, illetve engedélyhez és bizonyos feltételekhez köthették.²⁷ A rendelet azt is lehetővé tette, hogy a hatóság fényképfelvételt készítsenek a felügyelet alá került személy(ek)ről.²⁸

E rendelet szabályozta, milyen épületekben kell elhelyezni a településre internált személyeket. Ideális esetben kedvező fekvésű, éjszakára zárható épületeket kellett erre a célra kijelölni. Fegyvert vagy fegyvernek minősíthető tárgyakat (pl. zsebkést) elkobozták, ugyanígy tettek a nagyobb pénzüsszeggel is: a rendelet szerint a felügyelet alatt tartott nem tarthatott magánál több pénzt, mint ami egy hónapi ellátásához elegendő volt.²⁹ A rendelet első fejezetének vége az épületekben elhelyezett mozgási szabadságát taglalta, amelynek megállapítását a rendőrhatalóságra bízta.³⁰

A rendelet kimunkáltságának bizonyítéka az is, hogy rögzítették benne azokat a hatóságokat, akik elrendelheték az internálást vagy a rendőri felügyelet alá helyezést. Ez általában a belügyminiszter volt, de – a belügyminiszter utólagos jóváhagyásával – az illetékes kormánybiztos és a katonai parancsnokság is kezdeményezhette.³¹ Ez utóbbi később számos feszültséget szült a polgári és a katonai hatóságok között.³² Az internálást bizonyos esetekben, belügyminiszteri jóváhagyással, az illetékes elsőfokú rendőrhatalóság is

²⁴ Uo. 2. §. a. és b. pont.

²⁵ Uo. 2. § d. pont. A rendelet csak sarokszámokat adott meg, az éjszakai lakhelyelhagyási tilalom kezdő-és végóráját a helyi hatóságok gyakran maguk szabták meg.

²⁶ A vonatkozó rendelet az 5066/1914. B.M. rendelet, amelyet 1914. november 29-én adtak ki.

²⁷ Az már más kérdés, a hétköznapi életben mennyire lehetett betartani ezt az utasítást.

²⁸ 10962/1915. B.M. rendelet. I. fejezet, 2. §. e. és f. pont.

²⁹ Ezzel az esetleges szökéseket akarták nehezebbé tenni.

³⁰ 10962/1915. B.M. rendelet. I. fejezet, 3. §.

³¹ Mint azt láttuk, ezt már az 1914. évi L. törvényben is megjelent.

³² Betegh, 1924: 75–78.

elrendelhetette.³³ Az internálásból vagy a rendőri őrizetből fakadó anyagi hátrányért a hatóság nem volt felelős, illetve nem volt jogorvoslat a rendelkezés ellen. Ugyanakkor, abban az esetben, ha nem a belügyminiszter rendelte el az internálást, az illető panasszal fordulhatott a miniszterhez. A lakhelyre való visszatérésről szintén a belügyminiszter döntött, miután kikérte a polgári hatóságok véleményét és kellően figyelemben részesítette a katonai érdekeket.³⁴

A rendelet III. fejezete intézkedett a külföldi állampolgárok esetleges felügyelet alá helyezéséről. E fejezetben meghatározták a hadifogoly fogalmát, elkülönítve őket azoktól, akik nem e kategóriába tartoztak. A Monarchiával szemben ellenséges országok állampolgáraival szembeni intézkedések a tartózkodási helyük szerinti elsőfokú rendőrhatósághoz tartoztak, de onnan való eltávolításuk és őrizet alá helyezésük a belügyminiszter joga volt. Az ellenséges országok azon állampolgáraival szemben, akik nem jelentettek veszélyt katonai vagy belbiztonsági szempontból (nők, gyerekek, idős, valamint fegyverképes korban lévő, de katonai szolgálatra alkalmatlan férfiak), a rendelet enyhe szabályokat állapított meg. Őket az elsőfokú rendőrhatóság csak nyilvántartásba vette, de lakhelyüket nem kellett elhagyni, sem foglalkozásukat feladni. E kedvezmények abban az esetben teljesültek, amennyiben az említettek nem tanúsítottak államellenes magatartást. Az ilyen típusú felügyelet alatt állók változtathattak lakhelyükön, miután bejelentették ebbéli szándékukat és engedélyt kaptak az első fokú rendőrhatóságtól.³⁵

A rendelet értelmében a felügyelet alá helyezettokről a Belügyminisztérium központi nyilvántartás vezetett, a változásokról pedig az elsőfokú rendőrhatóságnak kellett információkat gyűjtenie és továbbítani Budapestre. A kényszerlakhelyként kijelölt település köteles volt gondoskodni a rendőri felügyelet alá helyezett személyek élelmezéséről és egészségügyi ellátásáról. A fogva tartottnak – amennyiben rendelkezett vagyonnal – eltartási költségeit magának kellett fedeznie. Anyagiak hiányában munkára kellett fogni, ha testi és egészségi állapota ezt megengedte. Amennyiben a fogva tartott nem volt képes fedezni ellátási költségeit, az államnak kellett gondoskodnia az élelmezéséről és ruháztatásáról. Ugyanitt a jogalkotó leszögezte, hogy az adott település *„köteles továbbá őket támadások és méltatlanságok ellen megvédeni és gondoskodni arról, hogy emberséges bánásmódban, szükség esetében megfelelő támogatásban részesüljenek.”*³⁶

³³ Az elsőfokú rendőrhatóság vidéken a főszolgabíró volt, törvényhatóságokban pedig a rendőrkapitány. Parádi, 2011.

³⁴ 10962/1915. B.M. rendelet. II. fejezet, 4–6. §.

³⁵ Uo. 7–10. §

³⁶ Uo. 11–15. §

A rendelet megszegését vagy más kilengéseket illető cselekedeteket kétféle besorolás alá helyezték. A szabályszegés 600 koronás pénzbüntetéstől két hónapig terjedő elzárásig terjedhetett. Engedetlenség vagy más, kisebb súlyú bűn elkövetésének esetén a rendőri felügyelet szigorításával szankcionálták.³⁷

A gyakorlatban a zárt táboron kívül való lakhatás nem volt megengedve azoknak, akiket kémkedés vagy államellenes izgatás gyanújával internáltak. A rendelet értelmében az állam érdekeinek, a közbiztonságnak és a közrendnek a hadviselés szempontjából való veszélyeztetése esetén a problémás személyeket kitiltással, rendőri felügyelet alá helyezéssel vagy őrizetbe vétellel lehetett súlytani.³⁸ Ez utóbbi alkalmazását a gyakorlatban jól mutatta Olaszország hadüzenete utáni differenciáltabban végrehajtott internálási hullám. Az intézkedés a 18–50 év közötti férfiakra vonatkozott, továbbá azokra, akik korukra való tekintet nélkül katonai rangot viseltek az ellenséges ország hadseregében. Elviekben ez alól kivételt képeztek azok, akik már hosszabb ideje az ország területén tartózkodtak és állampolgári hűségükhöz nem fért kétség, illetve akikért magyar állampolgárok felelősséget vállaltak. A hadköteles koron kívül eső, valamint a kiskorúak és nők esetében a rendőri felügyeletet helyben foganatosították, csak az „aggályos viselkedésű” személyek kerültek zárt civil táborokba.

A pontosnak tűnő jogi szabályozás ellenére már a kezdetektől gondot okozott a hatóságoknak az internált személyek elhelyezése és a velük való bánásmód. Még a háború legelején született a Belügyminisztériumban egy belső feljegyzés, amely jól mutatja a problémát. Maguk a hatóságok sem tudták pontosan, mi legyen az ellenséges államok Magyarországon rekedt polgáraival. A Belügyminisztérium több ízben fordult ez ügyben a magyar Hadfelügyeleti Bizottsághoz, a Hadügyminisztériumhoz és a Külügyminisztériumhoz. Világos, egyértelmű választ azonban egyik helyről sem kapott. Az illetékes szervek különbséget akartak tenni egyfelől a hadköteles és nem hadköteles korban lévők, másfelől a hadiállapot bekövetkezése előtt az országban tartózkodók és az azt követően ide érkezettek között.³⁹ Az itt tartózkodó brit és francia állampolgároknak nem kívánták gyűjtőtáborokba zárni, de mindenképpen szorosabb felügyelet alá akarták helyezni őket.⁴⁰

³⁷ Vagyis akiknek csak jelentkezési kötelezettségük volt, rendőrhatalósági felügyelet alá kerültek. Azokat a személyeket, akik korábban „csak” rendőrhatalósági felügyelet alatt voltak, őrizet alá (internálótáborba) helyezték. 10962/1915. B.M. rendelet. IV. fejezet, 11. § és 15.§ (vegyes rendelkezések). A büntetés elbírálását az 1914. évi L. törvény 9. §-a is kihágásként említette és pénzbüntetést helyezett kilátásba büntetésként.

³⁸ Szikinger, 2012.

³⁹ MNL OL, K 148. 5913/1914. 4r. A Magyarországon maradt ellenséges államok alattvalóinak tárgyában. 1914. augusztus 12.

⁴⁰ Uo. 7r.

Az internálásra került személyek elhelyezése is gondot okozott, ami elsősorban az internálandók számának meredek emelkedésével magyarázható. Mivel a növekvő számmal egyenes arányban nőtt az őrzésükre és ellátásukra fordított pénz és energia, a Belügyminisztériumban 1914 augusztusának elején már erősen sürgették a megoldást. A hadifoglyoknak tekintett hadköteles állampolgárok őrzési helyéről, az őrzésükre rendelt erőkről, illetve arról, hogy kinek a költségére kellene ezeket a személyeket élelmezni nem voltak egységes utasítások. A Belügyminisztérium álláspontja az volt, hogy mivel a polgári hatóságok nincsenek erre berendezkedve, a hadifogolynak tekintett külföldi állampolgárokat a katonai hatóságnak kellene átvenni, és azokat a többi hadifogollyal együtt zárt területen őrizni. Ezzel szemben a hadsereg azt kívánta, hogy a hadköteles korban lévő, de hadifogolynak nem tekintett külföldi állampolgárokat helyezték szoros felügyelet alá valahol az ország belsejében, távol a hadművelési területektől. Ezen kívül biztosítsanak számukra munkaalkalmat, hogy megtermeljék tartási költségeiket.⁴¹ Ugyanezt kívánta elérni a hadvezetőség sok nem külföldi, de gyanús magatartású egyén esetében is. Ezek alatt akkoriban a Délvidéken folyó hadműveletek miatt gyanússá vált szerb nemzetiségű magyar, illetve később a megszállt területeken tartózkodó szerb állampolgárokat értették.

Látogató az internáltaknál.

Hétfőn délután Horváth belügyminisztériumi miniszteri tanácsos Vácra érkezett és megvizsgálja a külső kaszárnyában internált orosz és szerb alattvalók helyzetét. A polgármesterrel és a rendőrkapitánnyal együtt elhatározta, hogy több fogolynak szabadságot adnak s eltávozhatnak az ország határain belül lakó rokonaikhoz, ha azok a teljes felelőséget vállalják értük. Ez irányban meghallgatták kívánságukat. Két hetven éven felül levő galíciai zsidó vallású embert már a váci orth. hitközségnek át is adtak gondozásra. A miniszteri tanácsos kijelentette, hogy katonákat az internáltak őrzésére nem kapunk, magának a városnak kell azt ellátni. Minthogy pedig az őrség tegnap végleg eltávozott, a rendőrkapitány napidíj mellett husz ört fogadott és eskedtetett fel.

Váci Hírlap, 1914. szeptember 30, 3.

⁴¹ Uo. 5r.

A Belügyminisztérium próbált eleget tenni a hadvezetés kérésének: a háború kitörése utáni első hetekben országszerte több száz gyanús vagy gyanúsnak minősített személyt internáltak. Ettől függetlenül az ezzel járó költségeket igyekeztek a hadseregre hárítani.⁴² Az internált személyek őrzéséről és felügyeletének megszervezéséről városok esetében a helyi rendőrkapitánynak, vidéken a főszolgabírónak kellett gondoskodnia. Városokban a rendőrkapitány vette át és tartotta nyilván az érkező internáltakat, illetve továbbította őket más táborokba. A polgármester feladata az élelmiszerrel és ruházattal való ellátásuk volt. Ezek a hatáskörök azonban gyakran összekeveredtek és nemegyszer súrlódásokhoz vezettek a felek között.⁴³ A vidéken létrehozott internálótáborokban őrzött személyek nyilvántartása, élelemmel és ruhával való ellátása a helyi főszolgabíró feladata volt, míg a tábori őrségről a hadseregnek kellett volna gondoskodnia.

Az internáltak ellátására fordított összeg csökkentését szolgálta az a javaslat, amely a nem hadköteles korban lévő egyének (idős emberek, nők, gyerekek) elbocsátását javasolta. Ők nyilván szívesen el is hagyták volna Magyarország területét, de megfelelő mennyiségű pénz, pénznem vagy egyszerűen csak vasúti összeköttetés hiányában erre nem volt lehetőségük. Ezeket az idegen állampolgárokat legalább a határig el akarták juttatni, mert ez még mindig olcsóbb megoldás volt, mint ha hónapokig tartották volna őket az országban.⁴⁴

Külön elbírálás alákerültek a gyakran értelmiségi pályán tevékenykedő, elsősorban brit és francia állampolgárok, akik ugyan hadkötelesnek minősültek, de gyanúsak nem. Ők elsősorban foglalkozásuk (pl. nyelvtanár, sportoktató, nevelőnő, ipari vállalkozás vezetése stb.), rokoni látogatás vagy fürdőhelyi nyaralás okán tartózkodtak az országban; jogszerű itt tartózkodásukat hitelt érdemlően tudták bizonyítani, illetve értük megbízható magyar állampolgárok garanciát vállaltak.⁴⁵ A Belügyminisztérium esetükben internálás helyett engedélyezte volna a helyben maradást Magyarországon vagy a Monarchia területén, természetesen a fogva tartás enyhe formáját jelentő rendőri felügyelet alatt. Helyben maradásuk rendőri felügyelet mellett már csak azért sem tűnt kivitelezhetetlennek, mert remény volt arra, hogy munkájukkal vagy anyagi helyzetükből eredően el tudják tartani magukat, és nem szorulnak a magyar állam segítségére.⁴⁶

Mint ahogy azt láttuk, a rendelkezések már a háború elejétől kezdve nem csak külföldi, hanem magyar állampolgárságú személyek internálását is lehetővé tették, amelynek

⁴² Uo. 5v.

⁴³ MNL OL, K 148. 1914-463-8556. 48. Vác rt. város rendőrkapitányának levele a Kivándorlási Biztosi Hivatalhoz illetékesség megállapításának tárgyában.

⁴⁴ MNL OL, K 148. 5913/1914. 5v.

⁴⁵ Uo. 6r.

⁴⁶ Uo. 6v.

eredményeképpen az egy halmazt alkotó, ám eltérő okokból alkalmazott módszer két, erősen differenciált, párhuzamos fogva tartási modellt hozott létre, amelyek legszembetűnőbb különbözősége a bánásmódban, a jobbiztonságban és a szabad mozgás lehetőségében érhető tetten.

A *rendőri őrizet* alá helyezés elsősorban a külföldi hadviselő – elsősorban nyugati – országok állampolgárainak jutott osztályrészül. A felügyeletnek ez a vitathatatlanul kényelmesebb módja, ha lehet ilyet mondani, némileg politikai megfontolások mentén is született, hiszen a magyar hatóságoknak figyelembe kellett venniük a feltehetőleg több ezer magyar állampolgár helyzetét, akik más országokban kerültek gyűjtőtáborokba. Ezzel együtt a nyugati hadviselő országok Magyarországon elfogott állampolgárainak őrizet alá vétele meglehetősen humánusabb volt, mint mondjuk a francia modell, ahol ritka volt a rendőri felügyelet alá helyezés, a források döntő része a zárt internálótáborokba küldésről tudósít.⁴⁷

A *zárt internálótáborokban* fogva tartott egyének élete jóval nehezebb volt. Ide igen kevés nyugati állampolgár került, ráadásul egyáltalán nem kizárt, hogy még az internálótáborokon belül is volt valamiféle „hierarchia”, ami a külföldi állampolgárok számára kedvezőbb helyzetet biztosított. Az igazi különbség a „táborok népe” és a rendőri felügyelet alá helyezett közt az volt, hogy a zárt táborokban őrzöttek döntő többsége azok közül került ki, akik magyar állampolgárok voltak, ám valamelyik nemzetiséghez tartoztak. Őket a hatóságok, mint az állam és a hadviselés szempontjából veszélyes elemekként tartották fogva, mintegy „belső ellenségként”, amely a velük való bánásmódban is megmutatkozott.

Az alábbiakban ezt a két, célját tekintve ugyanaz, de mégis differenciált fogva tartási modellt kerül bemutatásra.

⁴⁷ Véleményem szerint a magyar hatóságok által alkalmazott humánusabb eljárás igaz volt az orosz, a szerb és a román állampolgárokra is.

III. Az ellenséges országhoz tartozó állampolgárok

A. J. P. Taylor Magyarországon 1988-ban megjelent könyvében olvashatjuk: „[...] a legtöbb hadviselő országban tömegesen internálták az ellenséges származású idegeneket; csak Ausztria–Magyarország tartott ki a civilizáltabb viselkedés mellett”.⁴⁸ Magyarországot tekintve tény, hogy a hatóságok a hadüzenetek átadása után nem azonnal kezdték meg a Monarchiával ellenséges országokhoz tartozó, főként nyugati állampolgárok táborokba gyűjtését, illetve rendőrhatalósági őrizet alá helyezését.⁴⁹ A háború kezdeti szakaszában a nyugati hadviselő országok⁵⁰ állampolgáraival szemben jóval kifinomultabb eszközöket alkalmaztak, mint az internálás. Nem küldték őket a zárt táborokba, lakhelyelhagyási tilalmat sem vezettek be, hanem – legalábbis azok esetében, akik életvitelszerűen Magyarország területén éltek – megfigyelés alá helyezték.⁵¹ A háború első évében a magyar királyi rendőrség még elegendő kapacitással rendelkezett ahhoz, hogy a városokban élő külföldieket megfigyeljék és róluk információkat gyűjtsenek.

A háború kitörése utáni hetekben kezdődött meg az országban tartózkodó és a Monarchiával hadiállapotba került nyugati országok állampolgárainak egy helyre koncentrálása. A Nemzetközi Vöröskereszt 1915 májusában brit külügyi diplomatakhöz eljuttatott adatai szerint Magyarországon csaknem tízezer fő (egészen pontosan 9519 külföldi állampolgár) került rendőri felügyelet alá vagy internálótáborba.⁵² Ezek megoszlása a felügyelet módja szerint: 4482 fő került rendőri felügyelet alá, 5040 külföldit pedig internálótáborokban őriztek. Származási hely szerint lebontva 539 brit (ebből internálótáborba küldve 26 fő), 67 belga (3 fő), 509 francia (51 fő), 6 japán (0 fő), 291 montenegrói (265 fő), 2364 orosz (519 fő) és 5717 szerb (4176 fő) állampolgár volt rendőri őrizet alatt vagy internálótáborban.⁵³

⁴⁸ Taylor, 1988: 42.

⁴⁹ Ez a kitétel elsősorban a francia és a brit állampolgárokra igaz. A szerb állampolgárok összeírása, majd összegyűjtése már 1914 augusztusában megkezdődött.

⁵⁰ A források döntő többsége a francia és a brit állampolgárokra vonatkozik, így a közölt adatok elsősorban rájuk vonatkoznak.

⁵¹ MNL PML, IV. 401-a. 331/1914. Sztója György nyugalmazott konzulátusi titkár megfigyelése. 1914. november 14.

⁵² NA FO, 383/5. 78564/1915. Treatment of British subjects in Hungary. 1915. május 6. Az adatokat a Hadifoglyokat Gyámolító Bizottság adta át a Nemzetközi Vöröskeresztnek. A jelentés szövegét francia nyelven írták.

⁵³ Uo. Ha a számokat összeadjuk 9491 főt kapunk, tehát kerekén száz emberről nem lehet tudni, hol tartották őket fogva.

1. Brit és francia állampolgárok

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében létesített zárt civil internálótáborokba nem, vagy csak elenyésző számban kerültek a nyugati hadviselő államok állampolgárai. A brit állampolgárok közül zárt táborokba kerültek azok, akik nem tudták kétséget kizáróan igazolni, hogy a Brit Birodalom alattvalói.⁵⁴ Általánosságban azonban elmondható, hogy „született”, korábban brit állampolgárságot szerző személyek vagy brit alattvalói mivoltukat igazolni tudók szinte kizárólag rendőri felügyelet alá kerültek.⁵⁵ Míg a háború elején a szerb és az orosz állampolgárok táborokba való összegyűjtését viszonylag gyorsan megkezdték, ezek a személyek szinte szabadon mozoghattak az ország területén a háború első heteiben.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében a hatóságok Aszódot⁵⁶ jelölték ki koncentrációs pontnak, ahová 1914 szeptemberétől kezdték összegyűjteni elsősorban az brit és francia állampolgárokat, de itt tartottak rendőri felügyelet alatt néhány jobb módú szerb és orosz állampolgárt is. Számuk folyamatosan változó volt, általában nem voltak többen két-három tucatnál.⁵⁷

1915 májusában a brit (és francia) állampolgárok érdekvédelmét ellátó bécsi amerikai nagykövet jelentést írt a Monarchia magyar oldalán fogva tartott brit állampolgárokról. E szerint Magyarországon mindössze két helyen, Aszódon („Assoz”) és Vácon tartottak fogva brit állampolgárokat. 1915 májusáig összesen három brit állampolgár került internálótáborba, kilenc fő pedig a nagykövetség információ szerint rendőri felügyelet alatt élt.⁵⁸ Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye esetében egy 1915 januárjában kelt jelentés szerint az

⁵⁴ Erre jó példa a Vácra internált Sam Thompson esete. Thompson Fekete-Afrikából származó, magát brit alattvalónak mondó fogva tartott volt. Állampolgárságát nem tudta a megfelelő dokumentumokkal igazolni, ezért került zárt táborba. NA FO, 383/5. 161917/915. Report on British subject interned in Hungary. 1915. szeptember 24. Thompson két év múlva, 1917 novemberében már Aszódon találjuk (ahol valószínűleg a háború végéig élt), mint brit internáltat. MNL PML, IV. 422-b. 1044/918. Kimutatás az brit internált alattvalóknak szóló csomagokról. 1918. február 25. Hasonló probléma merült fel egy Moses Campbell nevű Tápiósülyre internált férfi ügyében. Campbell azt állította, hogy brit alattvaló, mert 1895. szeptember 17-én született Freetown-ban, a mai Sierra Leone fővárosában, ami ekkor brit gyarmat volt. Campbell a brit Külügyminisztériumhoz fordult segítségért, ahol azonban nem tudták kideríteni – személyes dokumentumok hiányában – valós személyazonosságát. NA FO, 383/365. 112886/1918. Payment of relief ex BRJ to Moses Campbell, doubtful British subject interned at Tápiósüly, Hungary. d. n.

⁵⁵ Aszódon rendőri őrizet alatt volt egy bizonyos Harun Salem Taibi, brit alattvaló. A róla készült, főjegyző által írt jelentés példás magaviseletüként jellemezte. MNL PML, IV. 422-b. 6375/1915. Internált személyek kedvezmény iránti kérelme. 1915. november 3. 58.

⁵⁶ Aszód Budapesttől kb. 50 kilométerre, északkeleti irányban található.

⁵⁷ 1915 októberében tizenhat brit állampolgár élt a településen. NA FO, 383/5. 187903/1915. Report on class 'A' confines at Aszód, Hungary. 1915. október 16.

⁵⁸ Az angolszász diplomatáknak kezdetben nehézséget okozott az „internált” és a „rendőri felügyelet alá helyezett” kifejezés közötti különbségtétel. Előbbire az „interned” utóbbira a „confined” kifejezést használták. NA FO, 383/5. 65894/1915. Treatment of British subject in Austria. 1915. május 7.

internált személyek száma Aszódon 87 fő volt. Rajtuk kívül tíz fő nem internált személy (hozzátartozók) is tartózkodott a településen.⁵⁹

Boxoló négerek jöttek.

A külső kaszárnyába internáltak létszáma ugyancsak változik. A belügyminiszter engedte a künlakást az intelligens elemnek, most pedig újabb parancs jött, hogy azok az internáltak, a kik elfogatásuk előtt is a monarchia területén laktak, a harcéri operációk színterét kivéve elköltözhetnek az ország bármelyik részébe, ha ott van, a ki őket eltartja. Erre vonatkozólag a rendőrkapitány most hallgatja ki őket. De nehogy történetesen kiürüljön a kaszárnya, gondoskodtak arról, hogy újabb internáltak kerüljenek Vácra. A belügyminisztérium távirata szerint 92 internáltat küldtek hozzánk, a kik vasárnap meg is érkeztek. Mind ágról szakadt, szegény szerb, vagy montenegrói. Van azonban közöttük két érdekes alak. Négerek az eszemadták és úgy kerültek hozzánk, hogy angol alattvalók, ezeket pedig ugyancsak szigorúan őrzik. A két fekete boxoló mutatványaikkal járták az országot és koleragyanus területen fogták el őket. Ezért, a mint Vácra kerültek, rögtön külön szobába zárták mind a kettőt megfigyelésre. Ők pedig nem zsenirozzák magukat és félig meztelenre vetkőzve pihenik a boxolás fáradalmait.

Váci Hírlap, 1914. november 11, 3.

Aszódon a helyi adminisztráció szintjén a település főjegyzője volt felelős az internált személyekért. Bármilyen rendellenességet jelentenie kellett a járási főszolgabírónak, javaslatot tehetett az egyes rendőri felügyelet alatt álló személyek kedvezményeivel vagy megbüntetésével kapcsolatban.⁶⁰ Az itt őrzött főleg – magasabb társadalmi osztályhoz tartozó – francia, brit és szerb állampolgárok az általuk bérelt lakásokban laktak és saját

⁵⁹ MNL PML, IV. 422-b. 305/1915. Az internált személyek ellátásának megvizsgálása tárgyában. 1915. január 19.

⁶⁰ Például a napi séta engedélyezésére tett javaslat a főjegyző feladata volt. A séta megadására való pozitív javaslat általában az adott internált magaviseletétől függött. A séta során kerülni kellett a vasútállomást és a vasútvonal érintését. MNL PML, IV. 422-b. 6375/1915.

konyhájukon főztek. Mozgásukban annyiban voltak korlátozva, hogy a települést 3 kilométert meghaladó körben nem hagyhatták el. Amennyiben valamilyen célból Budapestre kívántak utazni, külön kérvényt kellett benyújtaniuk a főszolgabírói hivatalnak. Ezzel gyakran éltek is, és akiket érdemesnek találtak erre, akár kíséret nélkül, a megfelelő igazolással ellátva tölthettek egy napot a fővárosban.⁶¹

Internáltak órkülönítmény-parancsnoksága

Forrás: Vác Város Levéltára. V.98. Vác város rendőrkapitányának iratai, 5501/1915. Internáltak látogatásának megtiltása. 1915. december 12.

A rendőri felügyelet alatt állókat látogatók fogadásában nem korlátozták. Jelentkezési kötelezettségüket a járási főszolgabírói hivatalban heti két alkalomban – Aszódon ez a keddi és a csütörtöki nap volt – állapították meg. A magyar államtól megkapták azt a 68 filléryi támogatást, amit minden internált személynek biztosítottak. Ezen felül az Amerikai Egyesült Államok főkonzulátusától havi 40 koronát kapott minden ide telepített brit és francia.⁶² Foglalkozásuk széles skálán mozgott (drámaíró, földbirtokos, gyárigazgató, szakács, tanár, mérnök, de volt közöttük szerelő és hajóügynök is).⁶³ A velük szembeni hozzáállást jól szemlélteti a következő eset, amely M. Hrabovszky Julia⁶⁴ korabeli visszaemlékezéseiből származik:

„P. nőzzai származású, Párizsban élő drámaíró. Éppen egy darabját próbálták Budapesten, amikor kitört a háború. Ő táviratot kapott feleségétől, aki Abbáziában nyaralt két gyermekükkel, hogy jöjjön értük azonnal. Ő el is indult rögtön. A család már egy olasz hajón ült, amikor internálták. P. nagy sikert és anyagi hasznot várt a színdarabjától. Jelenleg szűkösen él Aszódon, az itt lévő honfitársai segítik.

⁶¹ NA FO, 383/5. 187903/1915.

⁶² VVL V. 98. 2273-1916, Az Aszód községben elhelyezett internáltak egy részének áthelyezése. 1916. május 8., valamint NA FO, 383/5 187903/1915.

⁶³ M. Hrabovszky, 2001: 390; MNL PML, IV. 422-b. 6357/1915.

⁶⁴ M. Hrabovszky Julia (1858–1946) író, Márai Sándor nagynénje.

Franciaországban élő rokonai és barátai is juttatnak el hozzá valamit. De a helyzet olyan kínos számára, hogy néha azt hiszi, beleőrül. Most azon igyekeznek, hogy protekcióval Budapestre kerüljön. Ott van lehetőség a pénzkeresetre.”

Hrabovszky közbenjárására a francia néhány hónap múlva a – hatóságok engedélyével – Budapestre került, ahol bemutatta P-t⁶⁵ egy ismerősének, egy jómódú ügyvéd özvegyének, aki felkarolta őt. P. lehetőséget kapott, hogy tanítványokat fogadjon és francia nyelvórákat adjon, s így javítson anyagi helyzetén.⁶⁶ Az a tény, hogy a hatóságok nem gördítettek akadályt munkavállalása elé bizonyítéka annak, hogy a magyar hatóságoknak is elemi érdeke volt, hogy az internált, illetve rendőri felügyelet alá helyezett személyek valamilyen módon maguk is hozzájáruljanak önfenntartásukhoz.

Kinek kell szücs, szabó s cipész ?

A külső laktanyában internált ellenséges állambeli alattvalók sorsában jelentős változás állott be. Mult napokban itt járt Horváth belügyi miniszteri tanácsos és a város vezetőinek kijelentette, hogy nem kell tartani, attól miszerint a hadsereg kárára lennének az internáltak, ennél fogva, ha fenntudják magukat tartani, szabadon bocsáthatók. A rendőrkapitány első sorban az intelligens elemet szabadságolta s megengedte nekik, hogy a városban lakást vegyenek és ellátásukról maguk gondoskodjanak. Tartoznak azonban kétszer napjában a rendőrségen jelentkezni. Egy csomó földműves és iparos maradt a kaszárnyában, a kikről még mindig a város gondoskodik. A rendőrkapitány lapunk útján is közli a váci iparosokkal, hogy a szücsre, szabóra, vagy cipész munkásra van szükségük, jelentkezzenek nála és az internáltak szívesen vállalkoznak munkára.

Váci Hírlap, 1914. október 21, 2.

A háború kitörésekor az internáltak ellátásra meghatározott napi 68 fillér gyorsan inflálódott, gyakorlatilag semmire nem volt elég, ráadásul ezt az önmagukat eltartani tudók később nem is vehették igénybe. Az önfenntartási képességre vonatkozó rendeleteket olyan

⁶⁵ Az író nem fedte fel a történet szereplőjének valódi nevét.

⁶⁶ M. Hrabovszky, 2001: 390.

komolyan vették, hogy amikor 1915 elején lehetőség nyílt internált francia és brit állampolgárok magyar állampolgárokra való kicserélésére, a Belügyminisztérium alapvető kritériumként határozta meg a megfelelő anyagiakkal való rendelkezést azon külföldi állampolgárok számára, akik mégis Magyarországon szerettek volna maradni.⁶⁷

A szabad mozgás, a mobilitás a háború utolsó évében még könnyebbé vált a nyugati hadviselő országok rendőri felügyelet alá helyezett állampolgárai számára. Munkavállalási céllal, egy jól jövedelmező állás megszerzése érdekében azt is el tudták érni az élelmesebbek és kitartóbbak, hogy akár Bécstől több száz kilométer távolságra lévő városba költözhesenek.⁶⁸ Természetesen az új lakóhelyen is rendőri felügyelet alatt álltak.

Hirdetés a Váci Hírlapban, 1914. november 25., 4.

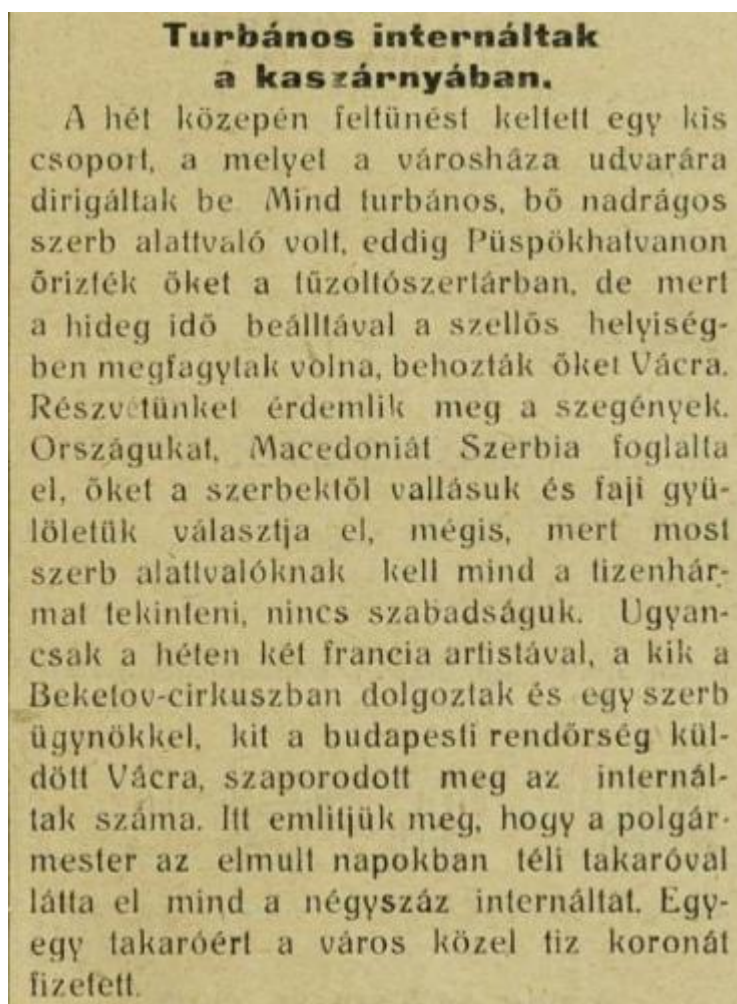
A szigorúbb bánásmód gondolata a francia állampolgárokkal szemben felmerült a Belügyminisztériumban is, elsősorban azt követően, hogy 1915 nyarán egy nagyobb csoport magyar internált hazatérhetett Franciaországból. A magyar hatóságok tőlük értesültek először élőszóban a magyar állampolgárokat ért inzultusokról, a francia táborokban uralkodó, esetenként igen kedvezőtlen állapotokról.⁶⁹ A később Franciaországból jövő hírek szerint mind a bánásmód, mind az ellátás javult, így a francia állampolgárokat sem sújtották külön retorziókkal. Azt túlzás lenne állítani, hogy a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei

⁶⁷ MNL PML, IV. 429-a. 544/1915. Internáltak hazatérése. 1915. március 26. A kölcsönös csere természetesen csak a katonai szolgálatra alkalmatlan internált és rendőri őrizet alatt állókra vonatkozott.

⁶⁸ NA FO, 383/367. 108406/1918. Mr. A. V. Gardiner at Iglo, Hungary. 1918. július 1; MNL PML, IV. 429-a. 5637/1916. A Tápiószőlőre internált Davenport Artur Cecil brit alattvaló kérelme. 1916. október 24.

⁶⁹ Véleményem szerint a beszámolók közül néhánynak a valóságtartalmát fenntartásokkal kell kezelni.

táborokban történt visszaélésekkel kapcsolatban keletkezett vizsgálati jegyzőkönyvek tömege maradt fent, de a kutatás során feltárt ilyen jellegű dokumentumok egyike sem francia vagy brit állampolgárok sérelmére elkövetett visszaélésekről tanúskodik. Hasonlóan a britekhez, a franciákat sem korlátozták mozgásukban, abban az értelemben, hogy látogathatták az adott település kávéházát, éttermeit és moziját (ha volt), részt vehettek kulturális programokon vagy akár késő estébe nyúlóan sétálhattak az utcán. A szabadabb életet jelentette az is, hogy a rendőrség, szemben a szerb és orosz állampolgárságú rendőri felügyelet alatt állókkal, jóval ritkábban ellenőrizte őket lakóhelyeiken, illetve többször előfordult, hogy elnézték számukra, ha a hatóságok által kötelezővé tett este 10 órai időpontban nem tartózkodtak otthon.

Váci Hírlap, 1914. november 22, 3.

1916 áprilisában valamelyest nőtt a magyar területen őrzött brit állampolgárok száma. Az Egyesült Államok bécsi nagykövetsége a brit kormánynak adott tájékoztatása szerint Magyarország területén a háború kitörése óta 558 brit állampolgárt internáltak vagy

helyeztek rendőri felügyelet alá. Fogva tartási körülményeik 1915-höz képest nem romlottak: többségük az enyhébb rendőri felügyelet alatt állt, mozgásukban nem voltak korlátozva, és korábbi lakhelyükről nem távolították el őket, valamint pénzkereseti lehetőséget nyújtó munkákat vállalhattak.⁷⁰ Az 558 főből egy mellékelt lista szerint tizenhat fő Aszódon, három pedig Vácon élt.⁷¹ A fővároson kívül legnagyobb számban a már említett Aszódon és Alagon voltak britek, számuk 1917-ben kerekén 40 fő volt.⁷² A források kevés támpontot nyújtanak abban, hogy milyen szempontok alapján kerültek a „koncentrációs településekre” a brit, francia, belga vagy szerb állampolgárok. Feltehető, hogy a hatóságok nem minden esetben voltak konzekvensek, kit hagynak meg korábbi lakhelyén (természetesen rendőri felügyelet alatt) és kit utasítanak „koncentrációs településekre”, ugyanakkor a jogszabályok alkalmazása során előforduló „tágabb értelmezés” is szerepelhet a lehetséges indokok között. Az sem kizárt, hogy biztonsági szempontok motiválták a döntést meghozókat, hiszen csoportba szervezeten egyszerűbb volt szemmel tartásuk.

A „koncentrációs településeken” őrzött személyek döntő többsége társadalmi szempontból a közép vagy a felső-közép osztályhoz tartozott, közülük korábban sokan a fővárosban éltek. Őrizetük nem volt szigorúnak mondható, amit az is mutat, hogy nem őrizték őket katonák. Napi jelentkezési kötelezettségük fenntartása mellett jóval könnyebben kaptak áttelepülési lehetőséget a hatóságtól a fővárosba, ahol számukra megfelelő munkát találhattak. A brit vagy a francia állampolgárokat ért – akár legfelsőbb szintről elrendelt – retorzióknak nincs nyoma: továbbra is szabadon látogathattak filmszínházat, kávéházat vagy kulturális eseményeket a megyei településeken rendőri felügyelet alatt állók. 1918-ra az országban tartózkodó brit állampolgárok száma csökkent: egy jelentés szerint Magyarországon 248, 17 év feletti brit állampolgárságú férfi tartózkodott, ezek közül mindössze harmincat tartottak fogva a magyar hatóságok. A többiek (a jelentés szerint az országban tartózkodó brit férfiak 88%-a) teljesen szabadon éltek, annak ellenére, hogy felük katonaköteles korban volt.⁷³ A számbeli csökkenés oka a brit kormánnyal kötött kölcsönös fogolycseréknek tudható be.

A minőségi(bb) orvosi ellátás tekintve a rendőri felügyelet alatt élők szintén kiváltságos helyzetben voltak – amennyiben ezt anyagilag megengedhették maguknak. E téren a magyar hatóságok nem tettek különbséget a keleti (főként szerb) vagy a nyugati

⁷⁰ Volt olyan brit állampolgár, aki nyelvtanításból próbálta eltartani magát a rendőri őrizet ideje alatt. NA FO, 383/366. 90321/1918.

⁷¹ NA FO, 383/117. 1098-4084. No. 89498/1916. British confinees and internees in Hungary. 1916. május 11.

⁷² NA FO, 383/245. 181-204. No. 210573/1917. British subjects who are interned and confined in Austria. 1917. november 3.

⁷³ NA FO, 383/360. No. 116501/1918. Case of John Schabetsberger. 1918. november 2.

hadviselő országokból származó fogva tartottak között. A magasabb színvonalú ellátás legtöbb esetben elsősorban a különböző fizetős szolgáltatásokat, mint például a fürdőkúrákat, valamint a fürdőkben igénybe vett masszázst jelentette. Az ilyen irányú kérvényt betérjesztő (és általában engedélyt kapó) alanyok szinte kivétel nélkül az internálás enyhébb verzióját jelentő rendőri felügyelet alá tartoztak. Általában a magasabban kvalifikált, jó anyagi helyzetben lévő társadalmi osztály tagjai voltak, akiknek nem jelentett anyagi problémát fenntartani magukat. Korábban nem vétettek a szabályok ellen, egészségi állapotuk miatt szökésüktől nem kellett tartani, így a hatóság nem vállalt különösebb kockázatot azzal, ha a kérelmezőt elengedte akár több heti fürdőkúrára. Természetesen jelentkezési kötelezettségüknek új tartózkodási helyükön is eleget kellett tenniük.

Fontos megemlíteni, hogy az internálótáborok (beleértve a kijelölt kényszerlakhelyeket is) rendszere a külföldi, elsősorban a nyugati hadviselő országokhoz tartozó állampolgárok számára viszonylag könnyen átjárható volt. Számukra a hatóságok – a korábban említett jogszabályok szellemében – általában engedélyezték, hogy egyfajta családdegyesítésként, olyan internálótáborba vagy „koncentrációs településre” kerüljenek át, ahol férjüket vagy feleségüket tartották fogva. Erre nemcsak magyarországi táborok esetében volt lehetőség, hanem akár a Monarchia magyar feléből az osztrák felébe is történhetett átszállítás.⁷⁴

2. Olasz állampolgárok

Az internálás sok esetben a családokat is szétszakította. A legtöbb esetben a férfiakat visszatartották, a család női és gyermek tagjait pedig visszaküldték szülőhazájukba a hatóságok. Sokszor a nők csak megkésve értesültek a férjek, apák, fiúk Magyarországon történt őrizetbe vételéről. Némileg ellentmondásos, hogy bár az internálásra vonatkozó jogszabályok jórészt a katonaköteles korban lévő férfiakra vonatkoztak, a magyar hatóságok – a saját maguk által hozott rendelkezéseknek ellentmondva – olykor a nők számára is megnehezítették az ország elhagyását. Olyan esetek is előfordultak, – főként az olasz állampolgárok esetében – hogy a feleségek nem kívántak férjük nélkül visszatérni szülőföldjükre, vagy épp ellenkezőleg, maguk is osztozni kívántak férjük sorsában és ezért Magyarországra akartak utazni. A hatóságok rugalmasan viszonyultak a kérdéshez és nem zárkóztak el attól, hogy a feleség, aki nem esett az internálási rendelkezések hatálya alá,

⁷⁴ Jó példa erre két, Tápiószőlőn tartózkodó olasz hölgy kérelme. Kérelmüket a Belügyminisztérium jóváhagyta és átszállították őket Katzenauban fogva tartott férjeikhez. MNL PML, IV. 429-a. 711/1916. Verolli Emilné szül. Russian Emília és társainak Katzenau bei Linzbe való továbbítása. 1916. február 3.

férjéhez csatlakozzon az internálásban (sőt a gyerekek is).⁷⁵ Ez esetben azonban fontos volt az illető anyagi stabilitása, mert elemi érdek volt, hogy ne kelljen az államnak eggyel több éhes száját etetni. 1915 szeptemberében a Nemzetközi Vöröskereszt küldöttsége Tápiósülyön tett látogatást. Ekkor 377 olasz állampolgárt őriztek a táborban, akik mellett 13 nőt is említ a jelentés, mint olyan feleséget, aki férjével és gyerekekkel együtt élt a táborban.⁷⁶ Ugyanúgy nem akadályozták meg a hatóságok azt sem, ha a rendőri felügyelet alatt álló férjet csak rövidebb időre szándékozott meglátogatni a felesége és gyereke,⁷⁷ de olasz állampolgároknál olyan eset is előfordult, hogy a hatóság engedélyt adott arra, hogy a tápiósülyi táborban élő apát/férjet a feleség és a nyári iskolai szünidőt töltő gyermek meglátogassák, és a család két hetet együtt tölthessen.⁷⁸

Külön bánásmód vonatkozott az olasz internáltakra. Olaszország 1915-ös hadüzenete a Monarchiának, noha a magyar diplomácia számára nem volt váratlan, kiváltotta mind a diplomaták dühét, mind a közvélemény felháborodását. Ennek ellenére nem fordult elő tömeges atrocitás a Magyarországon élő, csekély számú olasz állampolgár ellen.

Az olasz származású internáltakat illetően két csoportot lehet felállítani. Az elsőt a Magyarországon évek, olykor évtizedek óta tartózkodó, itt már nem egy esetben családot alapító olasz állampolgárok alkották. Nagy részüket a bányáiparban foglalkoztatták, jelentős számban kerültek ki közülük robbantómesterek és egyéb bányaiipari szakemberek. Az építőiparban szintén nagyobb számban voltak jelen olasz származásúak. A velük való bánásmód sokban hasonlított a brit vagy francia állampolgárokkal való bánásmódra: munkájukban meghagyták őket, kérésüket, amennyiben internált rokonaikhoz kívántak csatlakozni általában jóváhagyták, összességében nem zaklatta őket a hatóság.⁷⁹

A másik csoportot a Fiuméből és környékéről származó olasz nemzetiségű, de magyar állampolgárok képviselték, akik közül a „gyanúsakat” tömegével internálták az ország belsejébe.

A magyar hatóságok alapvetően humánusan viszonyultak az olasz internált személyekhez, bár a vizsgált dokumentumok alapján elmondható, hogy volt valamiféle differenciálás aszerint, hogy az illető „belföldi” volt-e vagy olasz állampolgár. Előbbiek

⁷⁵ MNL PML, IV. 429-a. 4206/1916. Guintini Margit susaki lakos kérvénye. 1916. augusztus 13.

⁷⁶ www.icrc.org, 2016.

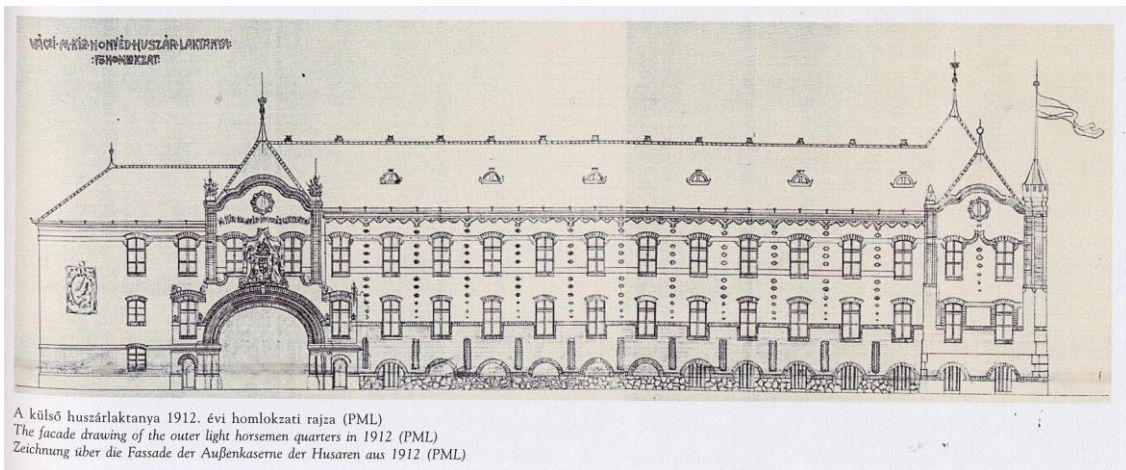
⁷⁷ MNL PML, IV. 422-b. 6253/1914. Bendet Paulának Aszódon internált férje látogatása. 1914. december 22.

⁷⁸ A fiumei illetőségű, signora Pompillonak (a magyar iratban Pompillo Jenőnének) és gyermekének 1917 júliusában megengedték, hogy a nyári szünetben két hetet töltsenek férjével és a gyermek apjával, a Tápiósülyre internált Eugenio Pompilloval. MNL PML, IV. 429-a. 3619/1917. Pompillo Jenőné fiumei lakos kérelme. 1917. július 26.

⁷⁹ A munkában való meghagyásra MNL PML, IV. 429-a. 602/1916. Gurisatti Gyula olasz állampolgár internálása. 1916. január 27. A rokonokhoz való csatlakozásra lásd MNL PML, IV. 429-a. 4206/1916.

esetében a hatóságok fenntartották azt a meggyőződésüket, hogy az illető „belső ellenség”. Így előfordult olyan eset is, hogy olyan olasz nemzetiségű magyar állampolgárokat vegzált a hatóság, akiket a háború kitörésekor a brit hatóságok zártak internálótáborba, és onnan csak egy-két év fogság, valamint sok viszontagság után érkeztek vissza a Monarchiába.⁸⁰

A zárt táborokban a foglyokat gyakran nemzetiségek szerint különítették el. A váci internálótáborban egy körletben voltak elhelyezve a francia és a brit nemzetiségű állampolgárok, elkülönítve attól a körlettől, ahol az oroszokat és a szerbeket szállásolták el.⁸¹

Váci külső huszárlaktanya 1912. évi homlokzati rajza.

Forrás: Héjjas Pál – Horváth M. Ferenc: Vác. Régi képeslapok. 1896-1950. Vác, 2001. 45.

Tápiósülyön ugyanez volt a helyzet, ahol a tábor kapacitását és infrastruktúráját az olasz hadba lépés után kezdték igazán fejleszteni. Az olasz hadüzenet után gyorsan megtelt a tábor olasz állampolgárokkal, 1916 januárjában a tábor létszáma 953 fő volt, ennek döntő többsége olasz.⁸² Számukra külön területet alakítottak ki a táboron belül, amelyet a hivatalos iratokban „olasz tábor”-ként emlegettek. Azt, hogy az internálás nem csak a katonakorú férfiak szerencsétlensége volt, éppen az olaszok példája bizonyítja. Egy 1916-ban keletkezett belügyminisztériumi iratban olvashatunk, 38 nőről és 50 gyermekről, akiket a tápiósülyi táborban tartottak fogva az olasz hadüzenet óta.⁸³

A nyugati hadviselő országok állampolgáraival való jó vagy jobb bánásmódot a magyar kormány részéről erősen ösztönözte az a tény, hogy mind Nagy-Britanniában, mind

⁸⁰ MNL OL, K 148. 13284/1916. Tuchten Károly fiumei lakos kérelme poggyászának kiadása tárgyában. 1916. április 26.

⁸¹ NA FO, 383/ 118. 64586/1916. Detention camp at Vác, Hungary. 1916. április 5.

A tábor falai között a jelentés időpontjában, 1916 telén, négy brit és négy francia állampolgár élt.

⁸² MNL PML, IV. 429-a. 1515/1916. Szerződés. 1916. január 22.

⁸³ MNL PML, IV. 429-a. 5315/1916. Tápiósülyön internált olasz alattvalók ügye. 1916. október 10. Olaszország 1915. május 23-án üzent hadat a Monarchiának.

Franciaországban jelentős számú magyar állampolgárt őriztek internálótáborokban. Ahhoz, hogy a velük való bánásmód megfelelő legyen, a magyar kormánynak is biztosítani kellett az itt őrzöttekkel való méltányos elbánást. A mindennapi politikában megnyilvánuló, a magyar területen őrzött francia és brit állampolgárokat érintő bosszúszomjas megtorlást követelő hangok – szerencsére – nem találtak pozitív fogadtatásra a döntéshozóknál.⁸⁴

⁸⁴ Egy, a brit diplomácia által 1915-ben készített feljegyzésben a kormány közeli Est-ben megjelent cikkekre hivatkoznak, amelyben egy parlamenti képviselő felszólította a miniszterelnököt, érdeklődjön az Angliában fogva tartott magyar állampolgárok körülményeiről és egyúttal megtorlást javasolt. NA FO, 383/5. 78564/1915.

IV. A nemzetiségi „belső ellenség”

Magyarországon a hatalom a háború alatt nem csak a vele hadban álló ország állampolgárait zárta internálótáborokba, hanem sajátjait is. Ez azonban összetett kérdés, mert a hatalom ilyen irányú tevékenysége komoly nemzetiségi vetülettel (is) rendelkezett. Ennek megfelelően elsősorban a potenciális (belső) ellenségként kezelt magyar állampolgárságú, ám valamelyik nemzetiséghez tartozókat zárták táborokba. A forrásokból megállapítható, hogy elsősorban a szerb, román és olasz nemzetiségű magyar állampolgárok kerültek jelentős számban civileknek fenntartott internálótáborokba. A saját állampolgárok táborokba zárása, megfigyelése sajátos jelensége volt a háborúnak, ami – eltérő okokból ugyan – de Olaszországban és Franciaországban is megtörtént.⁸⁵

Magyarországon e jelenség megértése nem lehetséges, ha nem ismerjük a magyar kormányok nemzetiségi/kisebbségi politikáját a háború kitörése előtti évtizedben. A háború előtt a Monarchia egysoknemzetiségű államkonglomerátum volt, a Monarchia keleti felét alkotó Magyarország – az 1910-es népszámlálás szerint – lakosainak 54%-a volt magyar nemzetiségű. A 20. század elején a nem magyar nemzetiségű népeknek már voltak politikai aspirációi, amelyek még a 18. században vertek gyökeret, és amelyek a vezető magyar politikusok szemében veszélyeztették a történelmi állam létét. Ennél fogva a magyar politika kizárólag a magyar nemzet más anyanyelvű részeiként volt hajlandó kezelni őket. A háború kirobbanása előtti csaknem egy évszázad során a nem magyar nyelvű népek igénye az anyanemzetekkel való egyesülésre és a politikai önállósodásra fokozatosan erősödött, amelyet a magyar politikai elit igyekezett – ha kellett erővel – elnyomni. Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi lakosság körében a háborút megelőző években erősödött a testvér- illetve a rokon népek iránti kulturális és politikai vonzalom, amelyhez sokat tett hozzá a határokon átívelő – elsősorban szerb és román – propaganda. Többek között ennek is betudható, hogy 1914 augusztusában Magyarország úgy lépett be az első világháborúba, hogy a lakosságának közel felét alkotó nemzetiségek politikai lojalitása erősen megkérdőjelezhető volt.⁸⁶

A háború kirobbanása után a nemzetiségiéktől való félelem még komolyabb formát öltött a magyar politikai és katonai vezetők körében. A bevezetett különleges törvény a nemzetiségi pártokat, sajtót, egyesületeket szinte megbénította. Tömegesen távolították el a lakóhelyükről a nemzetiségi vezetőket és internálták őket az ország belsejébe. Bizonyos területeket (Kárpátalja, Erdély, Délvidék) katonai övezetté nyilvánítottak és katonai irányítás

⁸⁵ Az első világháború alatti internálások olaszországi eseményeiről lásd: Procacci, 2006. A franciaországi eseményekről lásd Grandhomme, 2006.

⁸⁶ Romsics, 1999: 82–86.

alá helyeztek, ahol különösen keményen léptek fel a katonai hatóságok a nemzetiségekkel szemben.

A hatóságok részéről való erőteljes gyanakvást jól szemlélteti az ügyészségek által a Belügyminisztérium számára megküldött jelentések. Ezek megerősítik azt a tényt, hogy a hatalom a nemzetiségi vidékeken árgus szemekkel figyelt és a legkisebb gyanús jelre lecsapott. A Szerbia elleni hadműveletek megkezdésekor szoros megfigyelés alá vonták a szerb lakosságot, és utasították az ügyészségeket, hogy azokban az esetekben, amelyeknek akár csak a gyanúja is felmerül, hogy céljuk valamilyen a hadsereg vagy az állam-ellenesség, tanúsítsanak kemény fellépést.⁸⁷ A rendvédelmi és igazságügyi szervek képviselői szoros kapcsolatban voltak egymással, gyakran naponta került sor helyzetelemzésre az ügyészség, a rendőrség, a csendőrség között, sőt, a helyi postahivatalt is bevonták információszerezés céljából.⁸⁸ Ugyanakkor a felfokozott hangulatban, elsősorban a háború elején megindított izgatási vagy felségsértési eljárások jó része teljesen alaptalan vagy lényegüket tekintve semmiségek voltak.⁸⁹ A háború elhúzódásával ez oly módon változott, hogy a hivatalos jelentések szerint a nemzetiségekhez tartozó lakosok internálásra okot adó megnyilvánulásainak egy része „*a velünk hadban álló Szerbia lakosainal fajrokonságnál fogva érzelmi közösségből eredt*”.⁹⁰ Ugyanígy lehetett ok a háborús veszteségek, a nélkülözés generálta elkeseredés, aminek gyakorta alkoholos befolyásoltság hatása alatt adtak hangot.⁹¹

A források ismeretében ugyanakkor elmondható, hogy a háború során az ügynevezett belső ellenség vagy, ahogy a magyar dokumentumokban szerepel, „katonai és közbiztonsági szempontból aggályos egyének” más jellegű elbánásban részesültek, mint a külföldi hadviselő országok állampolgárai. Ezek a személyek tehát magyar állampolgárok voltak, döntő többségük szerb és román nemzetiségiek közül került ki. Kisebbszámúak voltak közöttük rutének és galíciai lengyelek, valójában ők is a Monarchia állampolgárai voltak. Mindezekben a nemzetiségeken felül igen sok zsidó került a magyarországi táborokba, főként Romániából és Galíciából.

Erdélyben a román nemzetiségűekkel szemben a magyar hatóságok Románia hadüzenete előtt viszonylag enyhe bánásmódot alkalmaztak. 1915-ben, illetve már korábban is, komoly apparátust alkalmazva megfigyelték az erdélyi román mozgalmakat, de keményebb fellépés nem történt velük szemben. A hatóságok a gyanús tevékenységet

⁸⁷ Nánási, 2011: 159.

⁸⁸ A nagyikikindai királyi ügyész jelentése a Belügyminisztériumnak. Nánási, 2011: 160.

⁸⁹ Uo. 160.

⁹⁰ A szegedi királyi ügyész jelentése a Belügyminisztérium számára. Uo. 160.

⁹¹ A zombori ügyész 1917-ben kelt jelentése szerint ezek túlnyomó többsége jelentéktelen morgolódás volt, amelyek „*majdnem mind beborozott állapotban elkövetett kifakadásokból állottak*”. Uo. 160.

folytató személyeket eleinte rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték, de – főleg az egyházi személyeket érintő – internálást ekkor még nem tartották időszerűnek, mert úgy gondolták, csak felesleges nyugtalanságot keltene az erdélyi románok körében. Ugyanakkor felkészültek arra, hogy amennyiben Romániával a viszony feszültebbé válna, a rendőrhatalósági felügyelet alatt állókat internálják.⁹² Ez rövidesen be is következett, mert Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent Ausztria-Magyarországnak. Vélhetően ez is oka volt annak, hogy a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei internálótáborokban a román nemzetiségű magyar állampolgárok 1916-ot követően számbeli túlsúlyban voltak. A magyar hatóságok már Románia hadba lépése előtt is gyanúsak tartották az ország e nemzetiséghez tartozó állampolgárait, a hadüzenet után pedig a magyar katonai és polgári adminisztráció igen erős nyomást fejtett ki az erdélyi román nemzetiségű lakosságra. Kezdetben a magyar-román határterületeken őket internálták, mivel tartottak attól, hogy katonai vonatkozású információkkal segíthetik a román hadsereget, vagy fellázadnak a magyar fennhatóság ellen. A hatóságok számára szinte minden román, aki az erdélyi határszéli területeken élt, gyanúsak számított. Velük szemben elég volt a legkisebb kétség vagy gyanú az internáláshoz. Jól mutatja Hajós Edit⁹³ háború utáni visszaemlékezése, amely a következőképpen számol be egy román pásztor elfogásáról:

„A történet a következő: a férfi egy apró erdélyi faluban volt pásztor. Tavasszal a pásztor a falu összes birkáját felhajtotta a hegyi legelőre, ahol épített magának egy apró kunyhót. Ott élt feleségével és két apró gyerekével, amíg be nem köszöntött az ősz. Egy nap a felesége megbetegedett, majd meghalt, ő pedig magára maradt a hegyi kunyhóban a két apró gyermekkel. Amikor a nyáját a kunyhótól elhajtotta, a gyerekeket bezárta, nehogy elkóboroljanak, vagy más baj érje őket. Egyszer aztán messze járt a nyájjal a hegyekben, szembetalálkozott néhány csendőrrel, akik megparancsolták, hogy tartson velük. A pásztor nem tudott magyarul, a csendőrök nem tudtak románul, kizárólag mutogatással érintkeztek. A pásztor mindhiába magyarázta, hogy két kisgyereke a kunyhóban van bezárva, és vissza kell mennie értük. A csendőrök egyszerűen belerúgtak és előre lökdösték. Kényszerítették, hogy a nyáját leterelje a faluba, de arra se adtak neki lehetőséget, hogy megkérjen valakit, nézzzen a gyerekek után. Messzire hurcolták, mesélte, egy

⁹² MNL OL, K 578. 36. csomó. 267/1915 és 44904/1915. Nemzetiségekkel való bánásmód tárgyában. d. n.

⁹³ Hajós Edit (1889–1975). Orvos, műfordító. Orvosi tanulmányait 1908-ban kezdte, több jelentős nyugat-európai egyetemet is megjárta képzése során. 1912-ben feleségül ment Balázs Bélához, akitől később elvált. Az első világháború alatt Budapestre költözött és katonaeorvosként dolgozott. Erősen kommunista érzelmű volt. Több-kevesebb ideig élt európai fővárosokban, majd az 1920-as évektől 1933-ig a Szovjetunióban élt. 1933-ban Angliába költözött. Amikor 1949-ben – másodízben – Magyarországra látogatott letartóztatták a kommunista hatóságok. 1956-ban szabadult ki a börtönből, ekkor visszatért Angliába, ahol műfordítással foglalkozott élete végéig. Írásait Edith Bone álnév alatt adta ki. Kenyeres, 1967.

olyan városba, ahol minden ház úgy nézett ki, mint egy templom, és még csak meg sem tudhatta, mi lett a gyerekeivel. Írni-olvasni nem tudott, ha vadember nem is, de egyszerű lélek volt.”⁹⁴

A hadiállapot beállta után a román nemzetiségűek internálási esetei két csoportra oszthatók. Az első esetben főként a hegyi pásztorokat, illetve földműveseket tartották potenciális kémnek, hiszen ezek a személyek (főleg a pásztorok) jó helyismeretüknek köszönhetően kijátszhatták a határőrizeti szerveket és könnyedén átjártak Magyarország és Románia között.⁹⁵ Internálási indokként szerepelhetett, hogy katonai jellegű információk után érdeklődött valaki (pl. alakulat pótkeretének vagy magának az alakulatnak tartózkodási helyéről való érdeklődés), de az is, ha a határhoz túl közel legeltetett. Ugyanakkor az is előfordult, hogy kollektív büntetést alkalmaztak a román nemzetiségű katonaszökevények vagy katonaköteles korban lévő férfiak családjaival szemben.⁹⁶

Jelentős volt azoknak a románoknak a száma is, akik román állampolgárok voltak, de a hatóságok gyanúsnak tartották őket vagy „katonai és közrendészeti okokból aggályosnak tartván” őket, elrendelték internálásukat. Ezekben az esetekben gyakran egész családokat utasítottak ki az elfoglalt román területekről és internálták Magyarország belsejében lévő internálótáborba, például Tápiósülyébe.⁹⁷

A másik csoportba, amely felkeltette a hatóságok gyanúját, az egyházi személyeket sorolhatjuk. Mind a szerb, mind a román nemzetiségek papsága, de főleg az alsópapság, igen gyanúsnak számítottak a hatóságok szemében. A nemzetiségi papokat elsősorban államellenes és nacionalista izgatással vádolták, ennek megfelelően könnyen internálás lett a sorsuk.⁹⁸

Az ún. „belső ellenség” kezelésének kifejező eleme volt, hogy a hatóságok életkorra való tekintet nélkül küldték őket zárt internálótáborokba. Ez hangsúlyozottan igaz volt a román és a szerb (tekintet nélkül az állampolgárságra) internáltakkal kapcsolatban, akiknek soraiban jelentős számban voltak találhatóak 70 év feletti fogva tartottak. Egyes dokumentumokat és az internálótáboroknak helyet adó települések halotti anyakönyvi

⁹⁴ Bone, 2007: 12–13. Edith Bone orvosként dolgozott egy kórházban a háború egy része alatt. Itt találkozott a lelkileg súlyosan traumatizált román férfival, akitől a történetet hallotta. Megpróbált neki segíteni, azonban nem járt sikerrel. A férfit történetének elmondása után két nappal ismeretlen helyre szállították.

⁹⁵ MNL OL, K 148. 540. csomó. 37495/1916, 15.

⁹⁶ MNL OL, K 148. 539. csomó. 5340/1916, 16.

⁹⁷ MNL PML, IV. 429-a. 5102/1916. Hunnia Nikolaj és 10 társa romániai alattvalók internálása. 1916. szeptember 30. Lásd még Uo. 5104/1916. Berkovics Jakab romániai alattvaló és családja internálása. 1916. szeptember 30; Uo. 6171/1916. Vasolin Konstantin Dogár és 22 társa romániai alattvalók internálása. 1916. november 20.

⁹⁸ MNL PML, IV. 401-a. 278/1914, Bukinác Lázár szigetcsépi lelkész megfigyelése tárgyában. 1914. november 26; MNL OL, K 148. 5340-1916. 14. és MNL OL, K 148. 40864-1916. 1-3. Besa Emanuel és társai magatartása ügyében. 1916. december 25.

másodpéldányokat megvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a hatóságok nem csak a katonai szempontból aggályos személyeket küldték zárt internálótáborba. A hadműveleti területekről ide szállított személyek között gyakran találhatóak 70–80 éves férfiak és nők, sőt nem egyszer előfordultak 85 és 90 éves matrónák és aggastyánok is.⁹⁹ Az idős emberek túlélési esélyei – annak ellenére, hogy viszonylag jó körülmények közé kerültek – meglehetősen rosszak voltak. Ezt a feltételezést erősítik a halotti anyakönyvi másodpéldányokban nagy számban fellelhető bejegyzések is.

Az internálásra a nemzetiségek esetében nem csak a kémkedés vagy az izgatás, illetve ezek gyanúja adhatott okot. A nehéz munkakörülmények, a fizetés késése vagy elmaradása miatt az üzemekben tartott munkabeszüntetéseket a hatóságok tömeges internálással torolták meg.¹⁰⁰

Jellegzetes volt a hadsereg és a polgári hatóságok, elsősorban az egyes hadtestek területére kinevezett kormány megbízottak viszonya. Betegh Miklós kormány megbízott¹⁰¹ – aki a XII. (nagyzebeni) császári és királyi katonai hadtestparancsnokság területén a polgári hatalmat testesítette meg – visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a hadvezetőség a román hadsereg Erdélybe való betörését követően a román értelmiség jelentős részét internálni akarta, abbéli félelmében, hogy az egy esetleges Monarchia-ellenes felkelés élére állhat.¹⁰² Betegh emlékeztetett arra, hogy szemben az osztrák rendkívüli törvénnyel, amely a hadsereget hatalmazta fel az egyes egyének internálásának eldöntésére, a magyar jogszabály másképpen rendelkezett. E szerint kevés volt a letartóztatáshoz és az internálás elrendeléséhez, hogy valakinek a Monarchia iránti lojalitását a katonai hatóságok megkérdőjelezték, el is kellett követni a konkrét bűncselekményt.¹⁰³ Ebből kifolyólag *„valakinek barátságatlan érzülete, ha ő azoknak kifejezést is adott ugyan, de érzelmének megvalósítására tetteket el nem követett, a katonaság elbírálásán kívül állott. Az a politikai hatóságok hatásköréhez tartozott?”*¹⁰⁴ Bár a kormánybiztosok számára a jogszabály egyértelműen biztosította a jogot, a hadsereg illetékesei gyakran önkényesen, a polgári hatóság megkerülésével mégis

⁹⁹ MNL PML, IV. 429-a. 1779/1917. 2. Elhalálozott román állampolgárok után érdeklődés. 1917. április 25.

¹⁰⁰ VVL, V. 98. 2292/1916. Zemla István 857-ik számú internált kérelme. 1915. november 9.

¹⁰¹ Betegh Miklós (1868–1945): jogász végzettséggel rendelkezett, tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte. 1910-től Torda-Aranyos vármegye főispánja volt. A háború alatt 1914-től 1916 májusáig Erdélyben töltött be kormánybiztosi pozíciót. 1916 júniusától ismételt kormánybiztosnak nevezték ki, de most már – Erdély mellett – a Bánátra is kiterjedő jogkörrel. Ezt a posztot 1917 nyaráig töltötte be. Erdély Romániához való csatolása után birtokára vonult vissza és csak társadalmi szervek vezetését vállalta, pl. elnöke volt a Romániai Katolikus Népszövetségnek. Révai, 1935: 151; Erdélyi, 2002: 36.

¹⁰² Betegh, 1924: 75.

¹⁰³ Uo. 77.

¹⁰⁴ Uo.

végrehajtottak internálásokat.¹⁰⁵ A jogszabályból fakadó ellentmondások – ti. a polgári hatóságok jogköre volt az internálás elrendelése, de a katonai parancsnokságok is javasolhatták azt – kivívták a katonák féltékenységét. Ezáltal egy igen bonyolult helyzet alakult ki Erdélyben: a magyar polgári hatóságok lavírozni próbáltak a hadsereg által kért internálások végrehajtása és a románok a magyar állam iránti, legalább minimális lojalitásának megőrzése között.¹⁰⁶ Hogy ez mennyire sikerült, meglehetősen kérdéses, hiszen a levéltári iratok tanúsága szerint tucatszámra internáltak románokat Erdélyből a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei táborokba. A román nemzetiségűekkel szemben elrendelt internálási eljárás ugyanakkor nem feltétlenül jelentett minden esetben valamiféle államellenes megnyilvánulást, hiszen Erdélyben a hatóságok szinte paranoid módon rettegetek egy felkeléstől a román hadüzenetet követően, s ezért hajlamosak voltak a legcsekélyebb okok miatt – olykor talán mérlegelés nélkül is – táborokba küldeni bárkit, aki románul beszélt.

Az internáltakkal és a rendőri felügyelet alatt állókkal szembeni erőszakról a közigazgatási és rendőrségi iratokban – érthető módon – nincs sok adat. A visszaélések, erőszakos megnyilvánulások elsősorban a zárt internálótáborok sajátosságai voltak. A városokban élő, rendőri felügyelet alá helyezett külföldi állampolgárokat – az eddigi kutatások eredményeit figyelembe véve – nem érték atrocitások, azonban a rendőri szervek bármikor ellenőrizhették őket. Ez felfogható ugyan rendőri zaklatásként, ám a „csak” rendőri felügyelet alatt állók sokkal jobb élethelyzetben voltak, mint a zárt, katonák által őrzött táborokban sínylődő társaik. Az eddig feltárt dokumentumok elsősorban a szerb és az orosz állampolgárok vonatkozásában számoltak be fokozottabb rendőri ellenőrzésekről. A nyugati államok polgárait jóval kevesebb alkalommal vegzálták, csaknem szabadon éltek.

¹⁰⁵ A szóban forgó rendelet az 10962/1915. számú belügyminisztériumi rendelet „*A rendőri felügyelet alá helyezésnek és az őrizet alá vételnek szabályozásáról*”. A rendelet 4. paragrafusa szerint a katonai parancsnokság kezdeményezheti az internálást a polgári hatóságnál.

¹⁰⁶ Betegh, 1924: 78.

V. Epilógus

A háború alatt Európa bármely országában internálótáborba került külföldi állampolgárok fogva tartását, a velük való bánásmódot – akárcsak a hadifoglyok esetében – az úgynevezett negatív kölcsönösség elve jellemezte: a feleknek tekintettel kellett lenniük saját, más ellenséges hadviselő feleknél internált állampolgáraikra, így kénytelenek voltak többé-kevésbé megfelelő ellátást és bánásmódot biztosítani az általuk elfogott és táborokba zárt civileknek. Ezzel összefüggésben a fogva tartó ország részéről represszív szándék is meghúzódott vagy meghúzódhatott az internálási eljárás mögött, annak kiteljesítése azonban nem volt ajánlatos, tekintve a már említett negatív kölcsönösség elvét.

Az első világháború alatt végrehajtott internálás, ha mint alkalmazott eljárási halmazként tekintünk rá, két részre bontható. Ebbe a halmazba beleértendő egyrészt a rendőri őrizet, másrészt a zárt, civileknek fenntartott internálótábor, ami a kívülálló számára kézzelfoghatóan jelenti a tényleges fogva tartást, a tulajdonképpeni fogságot. Az egész eljárás alap gondolata végkimenetelét tekintve a szabad mozgástól való megfosztás vagy legalábbis erős korlátozás volt azon célból, hogy a hatalom szemmel tarthassa az ellenségként kezelt, de legalábbis gyanús idegeneket. A nyugati hadviselő országokhoz tartozó állampolgárokat a magyar hatóságok biztonsági szempontból nem tekintették olyan mértékben potenciális veszélynek, mint egy orosz, szerb vagy román állampolgárt. A francia és brit állampolgárokkal való bánásmód az eddig vizsgált dokumentumok tükrében pozitív irányban diszkriminálnak mondható az olaszokkal, szerbekkel vagy románokkal szemben tanúsított bánásmóddal szemben. A magyar hatóságok nagyon alacsony számban tartottak fogva zárt civil internálótáborban brit és francia állampolgárt, elsősorban a fogva tartás enyhébb változatát, a rendőri felügyeletet alkalmazták velük szemben.¹⁰⁷ Esetükben elmondható, hogy alig estek valamilyen korlátozás alá, mozgásukban a magyar hatóságok szinte nem akadályozták őket. A román vagy szerb állampolgárságú civil fogva tartottakkal való bánásmód abban az értelemben volt differenciált, hogy a magasabban kvalifikált és tehetősebb, főleg a felső középosztályhoz tartozóknak viszonylag szabad életet biztosítottak az adott körülmények között: gyógyfürdőbe járhattak egészségük helyreállítása végett, vagy igénybe vehettek magasabb minőségű orvosi szolgáltatást. Ezek a kedvezmények természetesen addig voltak elérhetőek, amíg az illető nem kísérelt meg szökést. Ez azonban

¹⁰⁷ Általában olyan brit állampolgárok voltak zárt (internáló) táborban, akik valamely brit gyarmatról származtak. A váci táborban például egy fekete-afrikai bokszolót is őriztek, aki brit állampolgárnak mondta magát. Szintén itt tartottak fogva egy ciprusi kereskedőt is. Ciprus ekkor a brit gyarmatbirodalom része volt, még akkor is, ha Nagy-Britannia csak bérelte a szigetet a Török Birodalomtól.

nem volt jellemző erre a csoportra. Az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozó elemekkel kapcsolatban a források azt a benyomást keltik, hogy képviselőiket a hatóságok szinte mérlegelés nélkül zárt civil táborokba utasították. A „belső ellenségként” definiálható, potenciális biztonsági rizikót jelentő, elsősorban a román és a szerb nemzetiségekhez tartozó magyar állampolgárokkal való bánásmód jóval keményebb volt. Ezt a fogva tartotti kört csaknem minden esetben zárt civil internálótáborokba zárták. A velük szemben alkalmazott erőszak előfordulására jóval nagyobb esély volt, hiszen ezeket az embereket – szemben valamelyik hadviselő ország állampolgáraival – nem védték sem a Nemzetközi Vöröskereszt tisztségviselői, sem a semleges országok diplomatái. Helyzetük tehát sérülékennyé tette őket abban az értelemben, hogy – noha a nemzetközi jog a külföldi állampolgárságú civil internáltak helyzetéből fakadó problémákat sem tudta megfelelően orvosolni – szinte teljes mértékben a jog védősáncain kívül voltak.

Az alkalmazott erőszak kérdésének pontosabb megválaszolásához szükséges lenne külföldi levéltárakban további kutatásokat végezni, mert a magyar közigazgatásban, akár a legfelső szinten keletkezett iratanyag vonatkozásában is, elég hiányos. A magyar internálási rendszer humánus vagy inhumánus voltának pontos megállapításához meglehetősen sok a bizonytalansági tényező. Az, hogy mi tekinthető humánusnak vagy inhumánusnak, annak meghatározása – a fogva tartott személyek helyzetéből fakadóan – nem sok kérdést vet fel. Mindenképpen humánusnak tekinthető a hatóság részéről azok az intézkedések, amelyek a fogság körülményeinek könnyebb elviselését lehetővé tették. Ilyenek voltak például a családtagok szétválasztásának tilalma, a rendőri felügyelet alatt állók viszonylag szabadabb mozgásának engedélyezése vagy a zárt táborokban a jobb étkezés biztosítása a betegek részére. Az olyan inhumánus megnyilvánulások, mint a civil internáltak testi fenyegetése, éheztetése, munkára kényszerítése nem volt jellemző. Nem szabad elhallgatni azonban, hogy ilyen is előfordult.¹⁰⁸ A civilek számára fenntartott táborokban a legnagyobb büntetés az volt, ha egy munkaképes személynek nem engedték, hogy külső munkahelyen dolgozzon. Ez nem csak a pénzkereset szempontjából volt releváns, de gyakorlatilag az egyetlen lehetőség volt a zsúfoltságból, az unalomból és a reménytelenségből való kiszakadásra, egyszóval a külvilággal való normális érintkezésre. Azt is el kell mondani ezzel kapcsolatban, hogy az említett bizonytalanság részben a már említett magyarországi forráshiányból fakad, amelyet további magyar és külföldi levéltári kutatásokkal lehet a jövőben feloldani.¹⁰⁹ Éppen a

¹⁰⁸ A váci internálótábor őreinek egy csoportja közelebbről meg nem határozható időn keresztül visszaélt a rábízott civilekkel szemben.

¹⁰⁹ A kutatásokat érdemes lenne kiterjeszteni az osztrák levéltári források Magyarországot érintő korabeli iratanyagára. Ezen túlmenően minden olyan ország, de elsősorban a legnagyobb számú fogva tartottat adó

forráshiány miatt, illetve a rendelkezésre álló magyar források nem feltétlenül objektív tartalma miatt igen óvatosan lehet csak beszélni erről a kérdéstről. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján annyi kijelenthető, hogy a magyar hatóságok Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében igyekeztek elviselhető körülményeket teremteni az egyes internálótáborokban. Bár a fogva tartási körülmények természetesen hagytak kívánnivalót maguk után, embertelennek túlzás lenne nevezni a magyar internálási rendszert vagy gyakorlatot. Az egyes táborokban bekövetkező egészségügyi katasztrófákkal kapcsolatban ugyanakkor meg kell említeni, hogy bizonyos internált csoportok alacsony higiéniai színvonala mellett a táborok nem minden esetben megfelelő tisztálkodási lehetőségei és a hatóságok késlekedése is okozója volt a problémáknak.¹¹⁰ A Magyarországon, végrehajtott internálás gyakorlatának és magának a rendszernek a feltárása nélkül nem teljes a Nagy Háború akár a Monarchia egészére, akár Magyarországra vonatkozó fejezete.

országok, így Szerbia és Románia levéltáraiban kellene kutatásokat végezni. Ugyanígy válaszokat adna a kérdésre a vonatkozó francia levéltári iratanyag átvizsgálása is.

¹¹⁰ A tápiósülyi táborban 1917 márciusa és májusa között dühöngő kiütéses tifuszbajjárványnak 695 fogva tartott esett áldozatul (637 román, 57 olasz, 1 szerb). MNL PML, XXXIII. 1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány, Tápiósüly. A kórokozó nagy valószínűséggel a Temesvárról internált, igen alacsony higiéniai színvonalon álló románok egy csoportjával került a táborba. A járvány kirobbanásához azonban jelentősen hozzájárult a zsúfoltság, az elégtelen vízellátás valamint az, hogy a magyar hatóságok megkésve tettek lépéseket a járvány megfékezésére.

VI. Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Belügyminisztériumi iratok. K 148. A. Elnöki iratok (1867–1944). 1. Iratok. Internálási ügyek.

Igazságügy minisztériumi iratok. K 578. Elnöki bizalmas iratok. 36. csomó. 267–1915.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

MNL PML, IV. 401-a. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának iratai 1876–1949. a. Bizalmas iratok. 1882–1949.

MNL PML, IV. 422-b. Aszódi járás főszolgabírójának iratai 1902–1925. b. Általános iratok 1902–1925.

MNL PML, IV. 429-a. Gyömrői járás főszolgabírójának iratai. 1913–1944 /–1950/. a. Általános iratok 1913–1925.

MNL PML, IV. 442-b. Pomázi járás főszolgabírójának iratai (1868–) 1875–1940 (–1951). b. Közigazgatási iratok 1898–1940.

MNL PML, XXXIII. 1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye. Halotti anyakönyvi másodpéldány, Tápiósüly.

National Archives Foreign Office (NA FO), London

NA FO, 383. Austria-Hungary files. Prisoners.

Vác Város Levéltára (VVL)

VVL, V. 98. Vác város rendőrkapitányának iratai, 1883, 1888, 1913–1919.

Sajtóanyag

Belügyi Közlöny, 1914

Belügyi Közlöny, 1914. XIX. évfolyam, 45. szám. 573–575.

Belügyi Közlöny, 1915

1915. évi XX. évfolyam 1. szám. 379–384.

Friss Újság, 1915

Forráskiadványok

Kenyeres, 1967.

Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.
<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Magyar Törvénytár, 1913.

1912. évi LXIII. törvény a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. Magyar Törvénytár. Az 1912. évi törvények. Franklin Társulat. Budapest, 1913. 691–710.

Magyar Törvénytár, 1915.

1914. évi L. törvény a háború esetére szóló kivételes intézkedésekre alkotott 1912. évi LXIII. törvényeknek és a hadiszolgáltatásokról szóló 1912. LXVIII. törvények kiegészítéséről. Magyar Törvénytár. Az 1914. évi törvények. Franklin Társulat. Budapest, 1915. 519–528.

www.icrc.org, 2016

Rapports de MM. G. Ador, Dr. F.Ferrière et Dr. de Schulthess-Schindler sur leurs visites á quelques camps de prisonniers en Autriche-Hongrie. Quatrième Série. Novembre 1915.
<https://grandesguerre.icrc.org/en/Camps/Tapio-Suly-km-east-of-Budapest-/301/fr/> [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Felhasznált irodalom

Betegh, 1924.

Betegh Miklós: *Erdély a világháborúban*. Dicsőszentmárton, 1924.

Bone, 2007.

Edith Bone: *Hét év magánzárka*. Budapest, Noran, 2007.

Erdélyi, [1928] 2002.

Erdélyi Lexikon (1928). 2. kiadás. Marosvásárhely, 2002.

Galántai, 1974.

Galántai József: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.

Grandhomme, 2006.

Grandhomme, Jean-Noël-Louis, Thibon: Internment Camps for German Civilians in Finistère, France (1914–1919). *The Historian* 2006/4. 792–810.

Hrabovszky, 2001.

M. Hrabovszky Júlia: *Ami elmúlt. Egy polgáraszony vallomásai*. Budapest, Helikon Kiadó, 2001.

Katus–Kucza, 2013.

Katus Norbert – Kucza Péter: *Abogyan nagyszüleink látták. Sülysáp. Sülysáp. Képek Tápíósüly és Tápíósáp múltjából*. Sülysáp, Sülysáp Nagyközség Önkormányzata, 2013.

Makóné Búzás, 2010.

Makóné Búzás Eleonóra: A zalaegerszegi internálótábor 1916–1924. In: Molnár András (szerk.): *Egerszegi történeti tanulmányok*. Zalaegerszeg, Millecentenáriumi Közalapítvány, 2010. 174–224.

Nánási, 2011.

Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. Budapest, Legfőbb Ügyészség, 2011.

Paksy, 2017.

Paksy Zoltán: Hadifogolytáborból internálótábor. A traumák nyomán átalakuló Magyarország új intézményei. In: *1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*. Szerk.: Egry Gábor, Kaba Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 157–178.

Parádi, 2011.

Parádi József: A polgári magyar állam rendőrségei 1867–1945. *Rendvédelmi Történeti Füzetek* 2011/23. http://epa.oszk.hu/02100/02176/00009/pdf/RTF_23_124-143.pdf [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Procacci, 2006.

Procacci, Giovanna: L'internamento di civili in Italia durante la prima guerra mondiale. In Nicola Gallerano e la storia contemporanea / [scritti di Michele Battini ... et al.] ; [a cura dell'] Milano, Istituto romano per la storia d'Italia dal fascismo alla Resistenza, 2008. 60–102. http://www.unive.it/media/allegato/dep/Ricerche/3_Procacci.pdf [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Révai, 1935.

Révai Nagylexikon. Kiegészítés. A–Z. Budapest, 1935.

Romsics, 1999.

Romsics Ignác: *Magyarország története 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

Somogyi, 2016.

Somogyi László: Internálás Magyarországon az első világháború alatt. *Valóság*, 2016/12. 79–88.

Somogyi, 2018a.

Somogyi László: „...ez az idő hosszú lesz, de türelemmel kell lennem szabadulásom napjáig!” Internált lét Vácson az első világháború alatt In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 204–217.

Somogyi, 2018b.

Somogyi László: „Te azt írod, a háború mártírjai közt vagyok én is!” Női visszaemlékezés az első világháború alatti francia internálásra. *Múltunk* 2018/2. 100–131.

Sóber, 2015.

Sóber Péter: Internáltak és hadifoglyok Kecskeméten, az I. világháború éveiben. In: Gyenesei József (szerk.): *Hátországban. Kecskemét az I. világháború idején*. Kecskemét. Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, 2015. 322–345.

Stübbe, 2014.

Stibbe, Matthew: Enemy Aliens, Deportees, Refugees: Internment Practices in the Habsburg Empire, 1914–1918. *Journal of Modern European History* 2014/4. 479–499.

Szíjj, 2000.

Szíjj Jolán (Szerk.): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest. Petit Real, 2000.

Szikinger, 2012.

Szikinger István: Rendvédelmi jog a dualizmus korában. *Rendvédelmi Történelmi Füzetek* 2012/26. 141-157.

http://epa.oszk.hu/02100/02176/00012/pdf/EPA02176_rendevedelem_torteneti_fuzetek_2012_26_141-157.pdf [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Scheer, 2016.

Tamara Scheer: War Surveillance Office (Austria-Hungary) http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_surveillance_office_austria-hungary [Utolsó letöltés: 2019. március 27.]

Taylor, 1988.

A. J. P. Taylor: *Az első világháború képes krónikája*. Budapest. Akadémiai Kiadó, 1988.